

ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ

ΚΥΡΙΑΚΗ 26 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2003

ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΙΣΘΟΦΟΡΟΙ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΙΣΘΟΦΟΡΟΙ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

**Οι Μύριοι και
οι συνάδελφοί τους**

Τον **Κώστα Μπουραζέλη**

**Πολεμώντας για
τη Γαληνοιάτη**

Τον **Γιώργου Πηλείδη**

**Ελληνες μισθοφόροι:
μια άλλη άλωση**

Της **Κατερίνας Κορρέ**

**Με τους Ισπανούς
και τους Αψβούργους**

Τον **Ι.Κ. Χασιώτη**

**Αρματολοί: από την υποτέλεια
στην εξέγερση**

Τον **Βασ. Βλ. Σφυρόρα**

**Το Βασιλικό Μακεδονικό
Σύνταγμα**

Τον **Ι.Κ. Χασιώτη**

Στις στρατιές του Ναπολέοντα

Τον **Φοίβου Οικονόμου**

**Στα αγγλοκρατούμενα
Επάνηρα**

Τον **Φοίβου Οικονόμου**

**Στη Ρωσία και στις
Παραδουνάβιες Ηγεμονίες**

Τον **Κωνσταντίνου Κ. Χατζόπουλου**

Το παλληκάρι της φακής

Τον **Στέφανου Κακλαμάνη**

Εξώφυλλο

Ο «stradioto» Ιωάννης Μάνεσης, μισθοφόρος στον στρατό της Βενετίας, με το αλγόο και τον χαρακτηριστικό οπλισμό του. Λεπτομέρεια από εικόνα της Δέησης (1546), αφιερωτής της οποίας υπήρξε ο ίδιος μαζί με τον αδελφό του Γεώργιο. Βενετία, ναός Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων.

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

▲ Τα τέσσερα κολλοσιαία αγάλματα του Ραμοσή τον Β' που φρουρούν την είσοδο του ομώνυμου ναού στο Αμπό Σιμπέλ. Στα πόδια του αριστερού ζεύγους ανδριάντων υπάρχουν τα ονόματα Ελλήνων στρατιωτών, μισθοφόρων στους στρατούς των Φαραώ Ψαμμήτιχον Α' (α' μισό 7ου αι. π.Χ.) και του Ψαμμήτιχον Β' (αρχές 6ου αι. π.Χ.). Τα χάραξαν οι ίδιοι κατά το πέρασμά τους από την περιοχή (φωτ.: Reuters).

Τον **ΚΩΣΤΑ ΜΠΟΥΡΑΖΈΛΗ**

Καθηγητή Αρχαίας Ιστορίας
στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΚΑΠΩΣ ΠΙΚΡΉ, διαχρονική αλήθεια αποτελεί ότι στα κυριότερα εξαγωγικά προϊόντα των κοινοτήτων του ελλαδικού χώρου ανήκει το ανθρώπινο δυναμικό τους. Μία από τις πιο ενδιαφέρουσες εκδηλώσεις αυτού του εκπατρισμού στο πλαίσιο της ελληνικής αρχαιότητας είναι το φαινόμενο των μισθοφόρων, δηλαδή των Ελλήνων εκείνων που προσέφεραν με αμοιβή τις στρατιωτικές τους υπηρεσίες σε κάποια άλλη

Οι Μύριοι

πόλη ή κρατική εξουσία (τύραννο, μονάρχη), όχι με την έννοια συμμετοχής στην εκτέλεση μιας συμμαχικής υποχρέωσης της πατρίδας τους, αλλά με τη μορφή προσωπικής εκμίσθωσης των υπηρεσιών τους. Ο εργο-

Επιμέλεια αφιερώματος:

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

δότης τους μπορούσε να βρίσκεται είτε στα ελλαδικά είτε στα ευρύτερα μεσογειακά πλαίσια, δηλαδή την αρχαία οικουμένη.

Αυτού του είδους η διακίνηση ανθρώπων στον και από τον ελλαδικό

▲ Στρατιώτες του μυθοποιητικού ελληνικού στρατού που ο Κύρος οδήγησε κατά τον αδελφό του Πέρση βασιλιά Αριαξέρξη. Χάρη στο έργο του Ξενοφώντα «Κύρου Ανάβασις», η ιστορία των Μιρίων προσέλαβε τη μορφή ενός μνημείου της πολεμικής ικανότητας, των ελατιωμάτων αλλά και της δυναμότητας επιβίωσης των Ελλήνων μαχητών. Ξυλογραφία του Α. Τάσσοφ από το βιβλίο «The Anabasis of Xenophon», Νέα Υόρκη 1969.

ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΪ ΤΟΥΣ

χώρο φαίνεται να έχει χρονικά βαθιές ρίζες, αφού ήδη για τους Μυκηνάιους έχει υποτεθεί μια τέτοια μισθοφορική δραστηριότητα κατά την εκδίωξη των Υκώς από την Αίγυπτο (περ. 1600 π.Χ.) με βάση τα ευρήματα των λακκοειδών βασιλικών τάφων των Μυκηνών. Στην κυρίως ιστορική περίοδο τα πρώτα βέβαια παραδείγματα είναι πάλι η δράση Ελλήνων μισθοφόρων από την Ιωνία στην υπηρεσία του φαραώ Ψαμμήτιχου Α' (οι *χάλκιοι άνδρες* – με χάλκινο οπλισμό – μιας ωραίας προδότης αφήγησης) στο πρώτο μισό του 7ου αι. π.Χ. και αργότερα, αρχές του 6ου αι. π.Χ., συναδέλφων τους από την ίδια περιοχή και τα νησιά του Αιγαίου υπό τις δια-

ταγές του Ψαμμήτιχου Β' στην εκστρατεία του στη Νουβία. Μια συναρπαστική μαρτυρία του τελευταίου αυτού γεγονότος διασώθηκε με τη χάραξη των ονομάτων μερικών από τους περαστικούς Έλληνες στρατιώτες στο πόδι του κολοσσιαίου αγάλματος του Ραμσή Β' στο Αμπού Σιμπέλ: π.χ. *Ελεσίβιος ο Τήσιος* (από την Τέω της Ιωνίας), *Τίλεφος ο Ιαλύσιος* (από την Ιαλυσό της Ρόδου). Γύρω στο 600 π.Χ. ο Μυτιληναίος ποιητής Αλκαίος υποδέχεται τον αδελφό του Αντιμενίδα που επιστρέφει με το στολισμένο με ελεφαντοστό και χρυσάφι ξίφος του «από τα πέρατα της γης», συγκεκριμένα από παρόμοια θητεία στον στρατό των Βαβυλωνίων. Αλλά

και τα κοντινότερα, αιγαιακά παραδείγματα τέτοιας στρατολογίας μαρτυρούνται πιθανότατα εξ ίσου πρώιμα στην περίπτωση του περίφημου Αρχίλοχου (μέσα του 7ου αι. π.Χ.) που μάλλον υπό την ιδιότητα αυτή έδρασε στις ακτές του Β. Αιγαίου, άξιος –όπως λέει– να αποκληθεί *επίκουρος ώστε Καρ* («μισθοφόρος όπως οι Κάρες», που θεωρούνταν οι πρώτοι χρονολογικά εκπρόσωποι του είδους).

Ήδη στις περιπτώσεις αυτές διαφαίνονται μερικά από τα βασικά αίτια της εξόδου αρχαίων Ελλήνων πολιτών από τις πόλεις τους ως μισθοφόρων: είναι γνωστή π.χ. η εμπλοκή του Αλκαίου, και πιθανότατα του αδελφού του, στις λυσσαλές πολιτι-

κές έριδες της αρχαϊκής Λέσβου –τέτοιες στασιαστικές διχόνοιες κατέληγαν στην εξορία τουλάχιστον των ηγετών της μιας ή της άλλης πλευράς. Οι όλες οικονομικές και κοινωνικές εντάσεις και ανακατατάξεις του ελληνικού κόσμου, που οδήγησαν και στην ανάδειξη των κατά τόπους τυραννίδων, διοχέτευαν ακριβώς σε μικρότερα ή μεγαλύτερα κύματα, διαθέσιμα μαχητικά χέρια στη διεθνή αγορά πολεμικής εργασίας της επο-

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Καθοριστική ήταν η συμβολή του κ. **Ιωάννη Χασιώτη** στο αφιέρωμα αυτό. Τον ευχαριστούμε.

◀ Η περιοχή του Ταινάρου (κοντά στο λιμάνι του αρχαίου Ψαμαθοῦντος, σημερινό Πόρτιο Κάγιο), αποτέλεσε στα χρόνια του Αλέξανδρου και έως τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. βασικό σημείο συγκέντρωσης και «αγορά» μισθοφόρων, πιθανότατα με την ανοχή ή και την υποστήριξη της Σπάρτης. Στη φωτογραφία το Πόρτιο Κάγιο. Στην πλαγιά του βουνού διακρίνονται ερείπια από το κάστρο που έκτισε ο Γουλιέλμος Βιλλαρδουίνος (πηγή: «Πελοπόννησος», εκδ. Αδάμ).

κής. Ταυτόχρονα πιο προσωπικοί λόγοι –όπως κατά την παράδοση στον εκπατρισμό του Αρχιλοχου από την Πάρο– μπορούσαν να παίζουν έναν εξίσου σημαντικό ρόλο.

Ξένοι - μισθοφόροι - στρατιώται

Για τις ίδιες τις ελληνικές πόλεις η χρήση των μισθοφόρων ήταν ως τον Πελοποννησιακό Πόλεμο η απόλυτη εξαίρεση: η παρουσία τους όμως στο εσωτερικό των πόλεων συνδέθηκε βαθμιαία με την ίδρυση των διάφορων τυραννίδων, στους ιδρυτές (π.χ. τον Πεισίστρατο) των οποίων προσέφεραν μια βάση εξουσίας ανεξάρτητη από την πόλη – έδρα των τελευταίων. Οι μεγάλες στρατιωτικές κινητοποιήσεις του Πελοποννησιακού Πολέμου και η σταδιακή εξέλιξη της πολεμικής τεχνικής προς διάφορες εξειδικεύσεις (όλο και ευρύτερη χρήση ελαφρών σωμάτων όπως οι πελταστές) ξεπέρασαν πολλαπλά τις δυνατότητες των στρατιωτών – πολιτών, ώστε το φαινόμενο των μισθοφόρων εισήλθε σε περίοδο μεγάλης ακμής. Εξάλλου το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου και η σύμφυτη με αυτό συστηματικότερη ανάμειξη της Περσίας στην αιγαιακή πολιτική δημιούργησαν παραπέρα ευμενείς προϋποθέσεις για την άνθηση της αγοράς πολεμικής εργασίας. Η εξέλιξη των όρων συμπορευόταν, ως συνήθως, με εκείνη των πραγμάτων. Ενώ, όπως

φάνηκε παραπάνω, οι παλιότεροι μισθοφόροι (π.χ. και στη γλώσσα του Ηρόδοτου και του Θουκυδίδη) λέγονταν συνήθως *επίκουροι*, «βοηθοί», όπου βέβαια με λεπτότητα συγκαλυπτόταν η ακριβής έννοια των υπηρεσιών τους, από τον Ξενοφώντα και μετά επικρατούν οι όροι *ξένοι* – *ξενικόν* (στράτευμα), *μισθοφόροι* αλλά –ιδίως πια στα ελληνιστικά χρόνια– και απλώς *στρατιώται*. Οχι η ταύτιση πολίτη – οπλίτη και στρατιώτη αλλά η επαγγελματική αντιδιαστολή τους αποκάλυπτε την ουσία της όλης μεταβολής.

Στα χρόνια ακριβώς του 4ου αι. π.Χ. η ιστορία των μισθοφόρων γνώρισε την πρώτη ποσοτική κορύφωση αλλά και μοναδική λογοτεχνική καταξίωση στο έργο *Κύρου Ανάβασις* του Ξενοφώντα. Χάρη στη συμμετοχή του Αθηναίου αυτού, μαθητή του Σωκράτη, στο μισθοφορικό ελληνικό στράτευμα, τους περίφημους *Μυρίους* (δέκα χιλιάδες άντρες, στην πραγματικότητα ελαφρά περισσότερους), που ο Κύρος ο αδελφός του Πέρση βασιλιά Αρταξέρξη, οδήγησε κατά του αδελφού του, ό,τι θα είχε μείνει υπό άλλες συνθήκες ως πενιχρό άθροισμα χρονικογραφικών αναφορών στην ανθρώπινη μνήμη, προσέλαβε τη μορφή ενός λαμπρού μνη-

μείου της πολεμικής ικανότητας, των ελαττωμάτων αλλά και της δυνατότητας επιβίωσης των Ελλήνων μαχητών. Η πορεία από τη Μ. Ασία προς τη Μεσοποταμία (*Ανάβασις*), αλλά κυρίως η περιπετειώδης επιστροφή στον κόσμο του Αιγαίου (*Κάθοδος*), τελικά μέσω των παραλίων του Ευξείνου, ήταν ένα κατόρθωμα που εντυπωσίασε σύγχρονους και μεταγενέστερους. Και χωρίς να χρειάζεται να

Οι Έλληνες μισθοφόροι της αρχαιότητας από την αρχαϊκή ως το τέλος της ελληνιστικής εποχής

δεχθούμε τη μείωση της ποιότητας του ανθρώπινου εκείνου δυναμικού από τον Ισοκράτη –που παρέστησε τους *Μυρίους* ως ανθρώπους ανάξιους να παραμείνουν στις πατρίδες τους– εκείνοι οι στρατιώτες της τύχης ή της ατυχίας και πάλι είχαν αποδείξει και υποδείξει τις προοπτικές μιας

συλλογικής ελληνικής αναμέτρησης με τον κλασικό για την εποχή μισθοδότη των ελληνικών όπλων, τον φαινομενικά Μέγα Βασιλέα. Ακόμη περισσότερο: στις προσωπικές σχέσεις του αρχικού στρατηγού τους, του Λακεδαιμόνιου Κλέαρχου, μαζί τους (κατά τον Ξενοφώντα ο στρατηγός αυτός είχε σε κρίσιμες στιγμές αποκαλέσει «πατρίδα, φίλους και συμμαχούς» του) οι *Μύριοι* προτύπωναν θαυμάσια βασικά στοιχεία της μακε-

δονικής και κατ' επέκταση της ελληνιστικής μοναρχίας που θα διαδεχόταν την πόλη ως μείζων μορφή πολιτικής οργάνωσης στα χρόνια που ακολούθησαν.

Και πάλι πολίτιμοι

Οπωσδήποτε για μεν τη Μακεδονία τόσο του Αλέξανδρου όσο και της μεταλεξανδρείας εποχής, η παραδοσιακή ύπαρξη ενός «εθνικού στρατού» έθετε κατ' αρχήν σε δεύτερη μοίρα την ανάγκη και την απασχόληση μισθοφόρων, από την άλλη μεριά όμως τόσο η ριζικά διαφορετική, πολυεθνική δομή των άλλων ελληνιστικών μοναρχιών (π.χ. των Σελευκιδών), όσο και ο γενικότερος χαρακτήρας μιας πιο προσωποπαγούς, απόλυτης μοναρχίας κατά το παράδειγμα του Αλέξανδρου, πλησίαζε την ελληνική μοναρχία στις ανάγκες και τις μεθόδους της παλιότερης ελληνικής τυραννίδας: οι μισθοφόροι ήταν έτσι πάλι πολίτιμοι. Η προσέλευση ιδίως Ελλήνων μισθοφόρων εκτός Ελλάδας περνούσε κάποτε επιδέξια και μέσα από τους στίχους μεγάλων ποιητών: έτσι ο Θεόκριτος παρουσιάζει τον Αισχίνα, θύμα βαριάς ερωτικής απογοήτευσης σε κάποιο σημείο του Αιγαίου και πλησιάζει για αποδημία να δέχεται από έναν φίλο του τη συμβουλή να προτιμήσει τον βασιλιά Πτολεμαίο που είναι «άριστος μισθοδότης».

Αλλωστε οι συχνές περιπτώσεις των αναγκαστικά κοσμογυρισμένων στρατιωτών της ελληνιστικής εποχής ενέπνευσε τον λογοτεχνικό Τύπο του καυχουσιάρη, πολύπλαγκτου στρατιώτη της Νέας Κωμωδίας που πέρασε ως *miles gloriosus* στην ποίηση του Πλάυτου. Με τους Ρωμαίους και τη συνεκτική δομή της δικής τους εκδοχής «εθνικού στρατού», το μισθοφορικό φαινόμενο παίρνει και πάλι ένα βοηθητικό χαρακτήρα. Οι Κρήτες τοξότες που συνόδεψαν τον Καίσαρα στη Γαλατία και την Αλεξάνδρεια προτύπωναν μια άλλη εποχή, όπου πια όλα τα βέλη της αυτοκρατορίας μπορούσαν να στοχεύουν μόνο τους εχθρούς της Ρώμης. Οι μισθοφόροι εξελίσσονταν αναγκαστικά σε *auxiliares* (βοηθητικά συμμαχικά σώματα) της κοσμοκράτειρας. ❧

Πολεμώντας για τη Γαληνοτάτη

◀ Ο «stradioto» Γεώργιος Μάνεσης σε σιάση ικεσίας με το λευκό άλογό του. Λειψομέρεια από την εικόνα της Δέησης (1546), αφιερωτής της οποίας νηήρξε ο ίδιος μαζί με τον αδελφό του Ιωάννη. Βενετία, ναός Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων.

Τον ΓΙΩΡΓΟΥ Ι. ΠΗΛΕΪΔΗ

Ερευνήτῆ – ιστορικό

«Ακολουθούσαν διακόσιοι, γέννημα της Ελλάδας, ανάλαφροι, δίχως σιδερένιες πανοπλίες. Κρέμονται τα κυρτά σπαθιά στο ένα τους πλευρό, νχούν οι φαρέτρες και τα τόξα τους στην πλάτη. Ξερακιανά τα άλογά τους, στην οδοιπορία μαθημένα, ακάματα και λιποδιάπα.

Λυγεροί ορμούν και αναδιπλώνονται, άτακτοι σκορπούν και χάνονται».

[Απελευθερωμένη Ιερουσαλήμ, Α, 50]

ΜΕ ΑΥΤΟΥΣ τους στίχους ο λυρικός λογοτέχνης Torquato Tasso (1544-1595), που βρισκόταν το 1559 στη Βενετία και ξεκινούσε τη σύνθεση του επικο-ιπποτικού ποιήματός του «Απελευθερωμένη Ιερουσαλήμ» (Gerusalemme Liberata), περιγράφει τον έφιππο στρατιώτη φερμένο από την Ελλάδα. Η φυσιογνωμία του *stradioto*, ο οποίος κατέπληξε τη Δύση με την πρωτόγνωρη εμφάνιση και τις ιδιόρρυθμες συνήθειές του, κυριάρχησε στα θέατρα των σημαντικότερων ευρωπαϊκών μαχών για περίπου δύο αιώνες (15ος-16ος) και αποτέλεσε μία από τις πιο χαρακτηριστικές μορφές της Αναγέννησης.

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, οι έφιπποι πολεμιστές που στρατολογήθηκαν κυρίως σε ελληνικά εδάφη και υπηρέτησαν ως μισθοφόροι σε ευρωπαϊκές δυνάμεις έγιναν γνωστοί με το όνομα *stradioti* (στις πηγές απαντώνται και ως *stradiotti*, *strathioti* ή *stratioti*). Η λέξη προέρχεται από παραφθορά του «στρατιώτης» που στο Βυζάντιο είχε λάβει τη σημασία του ιππέα από τον 13ο αι. Οι *stradioti* ήταν σώματα ελαφρού ιππικού με επιδράσεις από την τακτική των ακριτών και των ακιντζήδων. Δρούσαν άτακτα, χωρισμένοι κατά ομάδες που η κάθε μία είχε διαφορετικό αρχηγό. Για την πολεμική τακτική των *stradioti* και τις συνήθειές τους ο Βενετός χρονογράφος Marin Sanudo (1466-1536) γράφει: «ορμούν εναντίον των Τούρκων, διοργανώνουν τέλεια τις επιδρομές, λεπλάτουν χωριά με επιθέσεις και είναι πιστοί στον κύριο τους. Δεν συλλαμβάνουν αιχμαλώτους, αλλά αποκεφαλίζουν τον εχθρό για να εισπράξουν χρήματα από τον αρχηγό τους».

Ο Ιταλός λογοτέχνης Luigi da Porto (1485-1529), ο

εμπνευστής του ειδυλλίου του Ρωμαίου και της Ιουλιέτας, σημειώνει στις *Ιστορικές Επιστολές* του ότι οι βίαιοι αυτοί πολεμιστές είχαν «όψη, ενδύματα και όπλα ασυνήθιστα». Οι *stradioti*, αντίθετα με τους άλλους έφιππους μαχητές της εποχής που θωρακίζονταν με βαριές πανοπλίες, φορούσαν έναν λιτό βαμβακερό επενδύτη. Στο κεφάλι έφεραν σκούφο ή κράνος, ενώ ορισμένοι προστατεύονταν με ένα είδος θώρακα ή με μια ασπίδα κυκλικού σχήματος. Ο επιθετικός εξοπλισμός ήταν ελαφρύς: ένα σπαθί, ένα δόρυ με μια μικρή σημαία στο πάνω άκρο ή ένα ρόπαλο, συχνά μεταλλικό, που ήταν και το διακριτικό τους όπλο. Τα άλογά τους ήταν μεγάλα, γρήγορα και ανθεκτικά στην κούραση και στις κακουχίες. Δείγματα της ιππευτικής τους ικανότητας περιγράφονται στις

σελίδες του Pietro Bembo (1470-1547), ο οποίος εξίστορπησε την επίδειξη κονταρομαχίας που διοργάνωσαν οι *stradioti* τον χειμώνα του 1491 πάνω στο παγωμένο Μεγάλο Κανάλι της Βενετίας προς τιμήν της βασίλισσας της Κύπρου Αικατερίνης Κορνάρο.

Stradioti: στρατο-λογημένοι μετά την Άλωση σε ελληνικά κυρίως εδάφη, υπηρέτησαν ως μισθοφόροι σε ευρωπαϊκές δυνάμεις

σελίδες του Pietro Bembo (1470-1547), ο οποίος εξίστορπησε την επίδειξη κονταρομαχίας που διοργάνωσαν οι *stradioti* τον χειμώνα του 1491 πάνω στο παγωμένο Μεγάλο Κανάλι της Βενετίας προς τιμήν της βασίλισσας της Κύπρου Αικατερίνης Κορνάρο.

▲ Ο ναός του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων (δεξιά), το κτίριο της Ελληνικής Αδελφότητας του Αγίου Νικολάου (στη μέση), και μέρος του Φλαγγινιανού Κολεγίου (αριστερά), που στεγάζει σήμερα το Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας. Καθολογική ήταν η ίδρυση της Αδελφότητας (1498) και η ανέγερση του ναού (1539-77), καθώς τα δύο αυτά νηήρξαν οι πόλοι γύρω από τους οποίους αναπτύχθηκε και άνθησε ο Ελληνισμός της Βενετίας σε χρόνους σκοτεινούς για την υπόδουλη πατρίδα. Η συμμετοχή Ελλήνων μισθοφόρων στην κατάκτηση της Δαλματίας από τους Βενετούς νηήρξε βασικό επιχείρημα προς τις βενετικές αρχές, προκειμένου να εγκρίνουν τη συγκρότηση της Αδελφότητας.

Εθνική καταγωγή

Ο προσδιορισμός της εθνικής καταγωγής των *stradioti*, αφού στις πηγές ονομάζονται άλλοτε Έλληνες, άλλοτε Άλβανοι, Δαλματοί ή ακόμη και Τούρκοι, αποτελεί δυσσευνητό ζήτημα. Τα κείμενα μαρτυρούν ότι οι αρχηγοί τους, που συνήθως προέρχονταν από σημαίνουσες οικογένειες, έδιναν τις διαταγές τους στην ελληνική ή στην αλβανική γλώσσα, ανάλογα με την προέλευσή τους.

Η Βενετία, στα μέσα του 15ου αι.,

προσαρμόζοντας την τακτική της στις νέες πολεμικές ανάγκες που υπαγόρευαν τη σύσταση ενός ευέλικτου σώματος, στρατολόγησε ομάδες *stradioti* που εγκατέλειπαν την τουρκοκρατούμενη Ανατολή. Αρχικά χρησιμοποιήθηκαν υπό δοκιμής και αργότερα, κατά τη διάρκεια του πρώτου βενετοτουρκικού πολέμου (1463-1479), εντάχθηκαν πλήρως στο ιππικό της Γαλινοτάτης. Εξοικειωμένοι με τα άγωνα ορεινά εδάφη και τις δύσσκολες συνθήκες ιππείας, επιλέχθηκαν κυρίως για αποστολές που απαιτούσαν ευελιξία και ταχύτητα, όπως επιδρομές, παρακολούθηση και αιφνιδιασμό του αντιπάλου, ενώ αργότερα τοποθετήθηκαν και για τη φύλαξη οχυρών και φρουρίων. Εκτός από τη μαχητική τους αποτελεσματικότητα, οι βενετικές αρχές συνυπολόγισαν το χαμηλό κόστος συντήρησής τους. Για την πολύτιμη συμβολή τους στη βελτίωση του στρατού της, η Βενετία παραχώρησε στους *stradioti* καλλιεργήσιμες γαίες οι οποίες, μετά το θάνατό τους, μεταβιβάζονταν ως κληροδότημα στους απογόνους τους. Επιπλέον, η βενετική πολιτεία φρόντιζε να αυξάνει το μισθό των διακριθέντων μαχητών και όχι σπάνια τους απένειμε τιμητικό τίτλο, συνήθως του ιππότη. Το 1479, με τη σύναψη συνθήκης με τους Τούρκους, οι αρχηγοί των *stradioti* υπέβαλαν αίτηση στις αρχές της Βενετίας για μόνιμη θητεία και λίγο αργότερα, το 1484, θεσμοθετήθηκε το αξίωμα του Προνοπή των *stradioti*. Κατά τη διάρκεια της εκστρατείας της Pisa (1497-1499) στρατολογήθηκαν πολλά σώματα *stradioti*, ωστόσο, έπειτα από μακρόχρονη παραμονή στην περιοχή, πολλοί από αυτούς έχασαν ή πουήλυσαν τα άλογά τους, γεγονός που μείωσε δραστικά τη μαχητικότητά τους. Κατά τα πρώτα έτη του 16ου αι. τη φρουρά του Friuli την αποτελούσαν κατά κανόνα *stradioti* που έφτασαν να αριθμούν τους 3.000. Το 1508 οι αρχηγοί των *stradioti* με βενετικό μισθό σε ιταλικό έδαφος ήταν δεκαεπτά. Η βάρβαρη συνήθειά τους να κόβουν το κεφάλι των αντιπάλων για να εισπράξουν την αμοιβή ενός δουκάτου επικρίθηκε στην αρχή από τους Βενετούς, που όμως στη συνέχεια δεν έπραξαν κάτι ουσιαστικό για να καταστείλουν την αποτρόπαιη πράξη.

Η παρουσία αυτών των έφιππων πολεμιστών στις διάφορες πολεμικές συγκρούσεις του 16ου αι., από τη συμμετοχή τους στις μάχες εναντίον της Ένωσης του Cambrai έως τον πόλεμο της Κύπρου (1571), είναι συνεχής και ο ρόλος τους, συχνά, αναδεικνύεται καθοριστικός. Η περιέργη αυτή κατηγορία πολεμικών ανθρώπων, αντιφατικών και απροσδόκων, καταφέρνει να πρωτοτυπήσει τόσο με τις αξίες της όσο και με τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου της.

Πολιτικός και κοινωνικός ρόλος

Εκτός από ικανότατοι μαχητές, οι *stradioti* διαδραμάτισαν έναν σημα-

ντικό κοινωνικό και πολιτικό ρόλο με τη μετοικησή τους στη Βενετία. Μαζί με τον υπόλοιπο πληθυσμό που εγκατέλειψε τον ελληνικό χώρο είχαν ανάγκη να οργανωθούν για να ασκήσουν, καταρχήν, τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, σύμφωνα με την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση και για να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσης στην πόλη των τεναγών. Πρέπει να σημειωθεί ότι μολοντί ορισμένοι *stradioti*, το επώνυμο των οποίων μαρτυρεί αλβανική καταγωγή, είχαν τη δυνατότητα να ενταχθούν στην αδελφότητα των Αλβανών της Βενετίας (*Scuola degli Albanesi*) που είχε συσταθεί επισήμως από τις 27 Φεβρουαρίου 1447, πάλεψαν με τους Έλληνες για την ίδρυση επίσημης ελληνικής κοινότητας. Η συμβολή τους στην απόκτηση της θρησκευτικής ελευθερίας, που επιτεύχθηκε έπειτα από σκληρούς και πολύχρονους αγώνες, υπήρξε θεμελιώδης και είναι βέβαιον ότι χάρη στις υπηρεσίες των *stradioti* οι βενετικές αρχές άρχισαν να αλλάζουν συμπεριφορά και να εμφανίζονται ολοένα περισσότερο ευμενείς απέναντι στους Έλληνες υπηκόους. Έπειτα από αποτυχημένες προσπάθειες να επιτύχουν την άδεια ανέγερσης δικού τους ναού, οι Έλληνες της Βενετίας, ακολουθώντας άλλη οδό, απύθνηταν έκκληση στο Συμβούλιο των Δέκα. Ζήτησαν την άδεια νόμιμης συγκρότησης σε αδελφότητα, επικαλούμενοι την πολεμική συμμετοχή τους στην κατάκτηση της Δαλματίας. Το Συμβούλιο των Δέκα με απόφαση της 28ης Νοεμβρίου 1498 ενέκρινε την αίτηση και με αυτό τον τρόπο η Αδελφότητα μπόρεσε να αναπτύξει την πολύπλευρη δραστηριότητά της.

Στις 4 Οκτωβρίου 1511 οι Έλληνες - στο πρωτότυπο έγγραφο αναγράφεται «αίτηση των *stradioti*» - ζήτησαν για μια ακόμη φορά την άδεια αγοράς ενός χώρου όπου θα μπορούσαν να οικοδομήσουν ναό αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο, τον προστάτη των ένοπλων δυνάμεων. Η εκκλησία του Αγίου Βλασίου, στην οποία από το 1470 λάμβαναν χώρα οι θρησκευτικές τελετές των «σχισματικών» -για την αγία Εδρα- Ελλήνων, ήταν εξαιρετικά μικρή και, όπως έγραφαν οι ίδιοι προς το Συμβούλιο των Δέκα, «από τη μεγάλη σύγχυση, ούτε ο Θεός αντιλαμβάνεται τις προσευχές μας, ούτε εμείς Εκείνον». Η επιχειρηματολογία της αίτησης βασιζόταν στις υπηρεσίες που είχαν προσφέρει στη Γαλινοτάτη οι έφιπποι πολεμιστές. Ένα άλλο θέμα το οποίο έθιγαν οι Έλληνες *stradioti* ήταν η έλλειψη κοιμητηρίου για την ταφή των νεκρών τους. Ήταν αναγκασμένοι να πετούν στο νερό

τις σορούς και δήλωναν ότι «την τελική ημέρα της κρίσεως τα ψάρια της θάλασσας θα είναι αδύνατον να επιστρέψουν τα μέλη και τα οστά μας». Τελικά η αίτηση εγκρίθηκε από το Συμβούλιο των Δέκα στις 4 Οκτωβρίου 1511. Στις 30 Απριλίου 1514 ο δόγης Leonardo Loredan με δουκικό διάταγμα επέτρεπε την κατασκευή ναού «στο όνομα του Αγίου Γεωργίου για να τελούν τις ακολουθίες σύμφωνα με το ελληνικό τυπικό». Προϋπόθεση για την ανέγερση του κτίσματος ήταν η χορήγηση αδειάς από το Βατικανό, η οποία παραχωρήθηκε τον ίδιο χρόνο με δύο παπικές βούλνες.

Η ίδρυση της Αδελφότητας και η άδεια ανέγερσης ναού στον οποίο υπήρχε η δυνατότητα τέλεσης των ακολουθιών σύμφωνα με το ελληνορθόδοξο τυπικό αποτελούν γεγονότα εξαιρετικής σημασίας όχι μόνο για το μέλλον των Ελλήνων της Βενετίας, αλλά και γενικότερα για την πολιτισμική ιστορία του νέου ελληνισμού. Γύρω από τους δύο αυτούς πόλους, την Εκκλησία και την Αδελφότητα, αναπτύχθηκε η δραστηριότητα και η άνθηση του ελληνι-

σμού της Βενετίας σε χρόνους σκοτεινούς για την υπόδουλη πατρίδα.

Η συμβολή των *stradioti* υπήρξε αποφασιστική και μετά την ίδρυση της Αδελφότητας και της Εκκλησίας. Σε όλη τη διάρκεια του 16ου αι., παρουσιάζονται, μαζί με τους εμπόρους και τους ναυτικούς, οι πολυπληθέστεροι στα κατάστιχα της Αδελφότητας. Στην αριθμητική υπεροχή και στη μεγαλύτερη συμμετοχή των παραπάνω ομάδων φαίνεται να οφείλεται η επιλογή των δύο αγίων προστατών, του Αγίου Νικολάου για την Αδελφότητα και του Αγίου Γεωργίου για τον ναό. Η οικονομική συνεργασία των δύο αυτών ομάδων επέτρεψε την κατασκευή του μεγαλοπρεπούς, έως και σήμερα, ναού του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων που διήρκεσε 34 χρόνια. Δείγμα προσφοράς και θρησκευτικής αφοσίωσης είναι η εικόνα της «Δεήσεως», όπου διακρίνονται ως δωρητές δύο *stradioti*, οι αδελφοί Ιωάννης και Γεώργιος Μάνεσης που απεικονίζονται με τα άλογα τους και τον χαρακτηριστικό τους οπλισμό.

Ιππότες του Αγίου Μάρκου

Μερικοί διακεκριμένοι *stradioti* τιμήθηκαν για τις υπηρεσίες τους με τον τίτλο του ιππότη του Αγίου Μάρκου. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται ο Ανδρέας Χέλμης, οι αδελφοί Δημήτριος και Ιωάννης Παλαιολόγος, ο Θωμάς Λούζης, ο Πέτρος Μένδικος, ο Γεώργιος Ρεμουσάτης, όλοι εγγεγραμμένοι στα κατάστιχα της ελληνορθόδοξης αδελφότητας. Αλλά

▲ Χαλκογραφία «stradioto» με τον εξοπλισμό του. Η ελληνική μισθοφορία στη Λύση έχει μακρόχρονη ιστορία, τουλάχιστον από τα τέλη του 15ου αι.

το σημαντικότερο ρόλο διαδραμάτισε ο Θεόδωρος Παλαιολόγος, αρχηγός των *stradioti* και διερμηνέας της τουρκικής γλώσσας στη γραμματεία του δόγη της Βενετίας. Σε αυτόν είχαν ανατεθεί σημαντικές διπλωματικές αποστολές και αναμφίβολα η συμμετοχή του στα πολιτικά ζητήματα της εποχής επηρέασε θετικά τη στάση των Βενετών απέναντι στους Έλληνες υπηκόους. Ο Παλαιολόγος ήταν επίσης ένας από τους επιτρόπους της ελληνικής αδελφότητας, τον καιρό που αποφασίστηκε η αγορά του χώρου για την κατασκευή του ναού, ενώ στα 1530 εκλέχθηκε πρόεδρος της αδελφότητας. Η περιγραφή της τελετής του ενταφιασμού του (2/9/1532) στον περίβολο του ναού του Αγίου Γεωργίου με τη συμμετοχή ολόκληρης της Κοινότητας, υπό την παρουσία 20 ιερέων του Αγίου Μάρκου και πολλών αξιωματούχων της Γαλινοτάτης, επιβεβαιώνει τη μεγάλη φήμη του και την εκτίμηση με την οποία τον περιέβαλαν τόσο οι Έλληνες όσο και οι Βενετοί: «Η σορός του μεταφέρθηκε στον ναό του Αγίου Γεωργίου και τοποθετήθηκε σε ειδικό βάθρο(;) φορούσε τη στρατιωτική ενδυμασία με το πορφυρό χρώμα, σύμφωνα με την ελληνική συνήθεια. Την κηδεία παρακολούθησαν όλοι οι ιερείς της

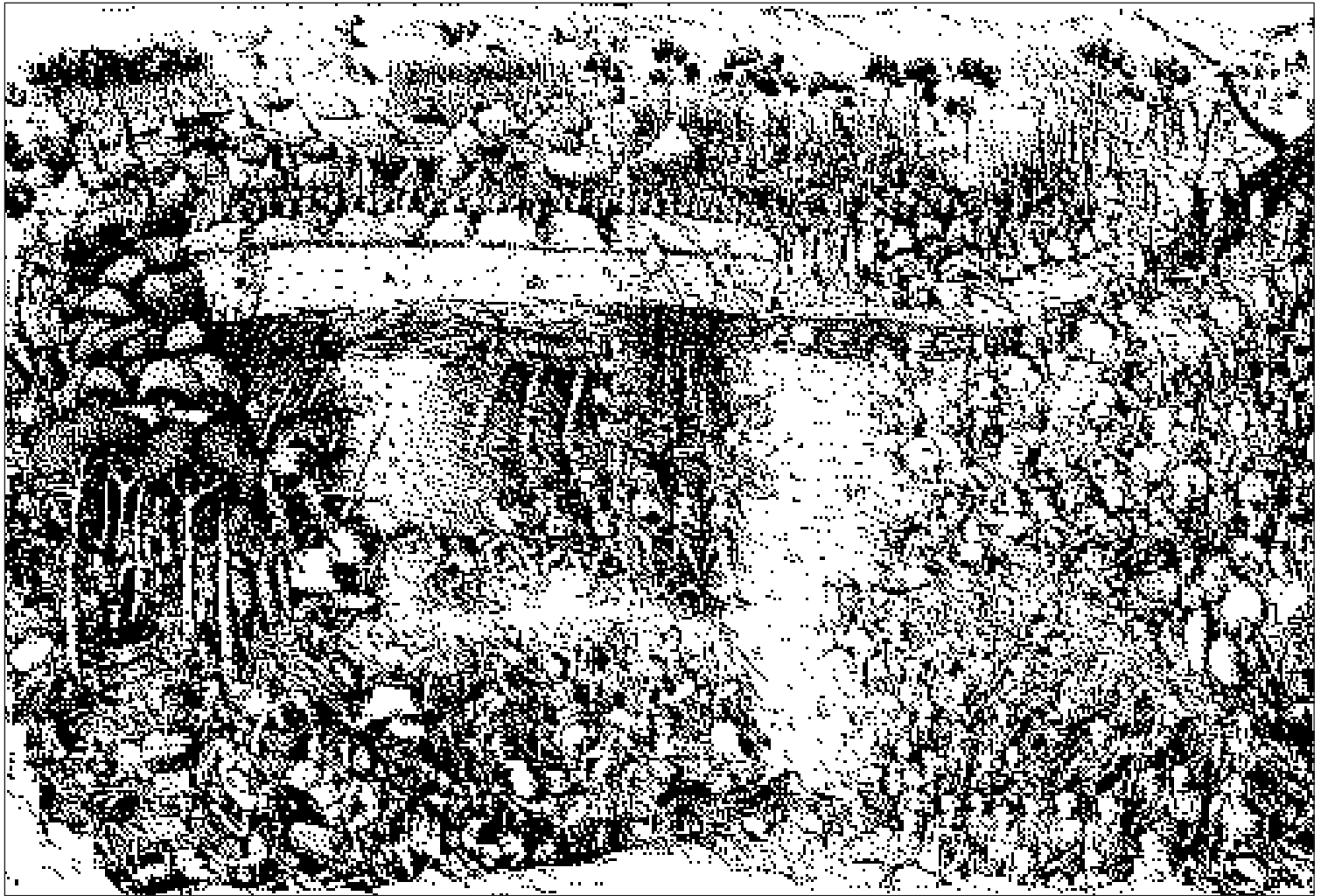
ενορίας, είκοσι προσκεκλημένοι Λατίνοι κληρικοί και η ομήγυρη των ιερέων του Αγίου Μάρκου και των Ιησοϊτών. Παρόντες ήταν επίσης όλοι οι διοικητές και αξιωματικοί της βενετικής Δημοκρατίας. Εψάλη η νεκρώσιμη ακολουθία στα ελληνικά και Ελληνίδες μοιρολογήτρες θρηνούσαν και τραβούσαν τα μαλλιά τους πάνω από τον νεκρό».

Σε όλη τη διάρκεια του 16ου αι. η πολεμική μορφή του *stradioto* κυριαρχούσε στα ιστορικά κείμενα της εποχής και έγινε κεντρικό πρόσωπο σε λογοτεχνικά έργα. Σύντομα κωμικά ποιήματα όπως αυτά για τον Μανόλη Μπλέσση ή το έπος του Zane Coroneo που αφηγείται τα ανδραγαθήματα του Μερκούριου Μπούα, είναι μερικά μονάχα δείγματα που ανακαλούν στη μνήμη μας τα βυζαντινά ιπποτικά ποιήματα του Διγενή Ακρίτα.

Προς τα τέλη του 16ου αιώνα η χρήση των *stradioti* περιορίζεται ολοένα, αφού η στρατιωτική πολιτική της Βενετίας κατευθύνεται προς την υπεράσπιση και την οχύρωση των κτήσεις και όχι στην προσαρτήση νέων εδαφών. Το 18ο αι. δεν απομένει παρά μόνο ο μακρινός τους απόηχος σε κάποια δημοτικά τραγούδια της Κέρκυρας: *διαβάτες που διαβαίνετε, στρατιώτες που περνάτε...*

Ελληνες μισθοφόροι: μια

► Η μάχη των Φόρνοβο (1495), όπου ο οννασιομένος ιταλικός στρατός, υπό την ηγεσία των Βενετών, ηττήθηκε από τους εισβολείς Γάλλους του Καρόλου Η'. Οι Έλληνες μισθοφόροι πλαγιοκόπησαν τους Γάλλους, αλλά γρήγορα απορροφήθηκαν από το πλιάτσικο, δίνοντας καιρό στο γαλλικό σώμα να αναοργανωθεί και να νικήσει. Χαλκογραφία 15ου αι. (Εθνική Πνακοθήκη της Ονάοιγκιον).

Της ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ Β. ΚΟΡΡΕ

Ιστορικού,
υπ. δρος Πανεπιστημίου Ιονίου

Σύρθηκα σε βρώμικες στρατές
και με κλειστά τα μάτια
παραδόθηκα στον Ηλιο,
θεό της φωτιάς

Rimbaud A.,
Μια εποχή στην κόλαση

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ μισθοφορικά στρατεύματα των «stradioti» βρέθηκαν στη δίνη τόσο των ενετοτουρκικών πολέμων, στην ελληνική χερσόνησο, όσο και των ιταλικών πολέμων (1494-1529), στην ιταλική.

Η Ενετία, από βυζαντινή επαρχία είχε εξελιχθεί σε αποικιακή αυτοκρατορία κολοσσίου πλούτου και επιζήλης συνοχής. Εχοντας υπό ασφυκτική εποπτεία ένα δίκτυο στρατηγικής σημασίας λιμανιών, ήλεγχε τους άξονες Κ. Ευρώπης-Βαλκανίων-Β. Αφρικής και Δ. Ευρώπης-Ν.Α. Μεσογείου. Οι κτήσεις της ήταν το μύλον

της έριδος μεταξύ των γαλλικών, γερμανικών και ισπανικών δυνάμεων. Παράλληλα, αποτελούσε το αντίπαλον δέος της οθωμανικής προέλασης προς τη Δύση, έναν επίμονο διεκδικητή του πλούτου και της υποταγής των χριστιανικών πληθυσμών της Ανατολής.

Η Βενετία καινοτόμησε στρατολογώντας μια πλειάδα τύπων ευέλικτου, ελαφρού ιππικού. Στις υπερπόντιες κτήσεις η πλειονότητα των μισθοφόρων της ήταν ιππείς από το βαλκανικό κορμό, ορθόδοξοι αλλά και καθολικοί Κροάτες. Το κόστος τους ήταν χαμηλό (3-4 δουκάτα μηνιαίως). Ο αριθμός τους ελεγχόταν πάντα από τον φόβο ανταρσίας σε περίπτωση αδυναμίας της διοίκησης να πληρώσει.

Ήδη μετά την Αλωση, την εποχή της οθωμανικής επέκτασης, διαδοχικές επαναστάσεις ξεσπούν από τιμαριούχους επιφανών στρατιωτικών οίκων και από φυλάρχους αρβανιτικών φαρών, οι οποίες προέρχονταν από τα νομαδοκτηνοτροφικά καντούνια της Μάνης, μετά τις τακτικές στρα-

τιωτικού εποικισμού που ακολουθήθηκαν από τους Βυζαντινούς Δεσπότες, αλλά κι από τους Βενετούς.

Ο Α΄ Ενετοτουρκικός πόλεμος (1463-79) εγκαινιάστηκε με την τελευταία χερσαία επίθεση των Ενετών στην Ανατολή, η οποία βασίστηκε σε επαγγελματίες στρατιωτικούς (condottieri), αλλά και στους «στρατιώτες» της Μάνης και της Δαλματίας. Πρόκειται για πόλεμο ελιγμών, στον οποίο ξεχώρισαν τα έφιππα ελαφρά οπλισμένα σώματα του Μιχαήλ Ράλλη Ιση, διοικητή της περιοχής Χελιδονίου και Γλαρέντζας. Il principal homo de questa Amorea et bon servitor (ο επιφανής άνδρας της Μάνης και καλός υπηρέτης), όπως αναφέρεται στις αναφορές των Ενετών διοικητών στη Γερουσία, επιχείρησε στο Βραχίονα της Μάνης κατακτώντας τα τρία τέταρτα της χώρας για ενετικό λογαριασμό.

Ο άνεμος όμως αλλάζει. Οι μισθοδοσίες αργούν, οι άτακτοι «στρατιώτες» προβαίνουν σε λεπτασίες της υπαίθρου – στην καλύτερη περιπτώ-

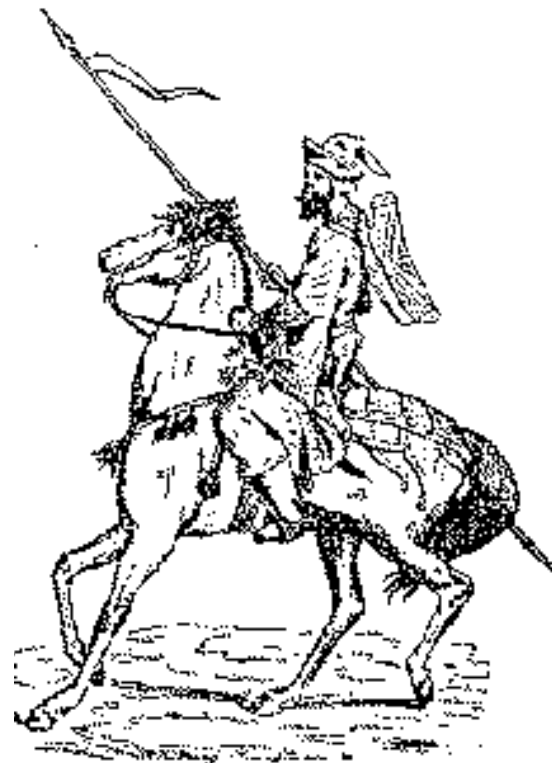
ση σε άρνηση υπηρεσιών. Ο Πανδόλφος Μαλατέστα, νέος capitano general, δεν μπορεί να συγκρατήσει τους 1.500 «stradioti» της Μάνης να μην αυτομολούν στους Τούρκους, άθλιοι όντες και φοβισμένοι από τον ενσκήψαντα λιμό. Το 1465, οι μόνοι που έμειναν μετά την αναχώρησή του, είναι ο Πέτρος Μπούας κι ο Μιχαήλ Ράλλης Δρίμης, οι οποίοι συντηρούν, με ελάχιστους «στρατιώτες», τον κλεφτοπόλεμο εναντίον του οθωμανικού στρατού που προελαύνει. Με την κάθοδο των Γάλλων στην ιταλική χερσόνησο, η Βενετία αναδιπλώνεται και κλείνει ειρήνη με την Πύλη. Βασικός όρος: να αποπλιστούν οι «stradioti».

Η επανάσταση Κλαδά

Προκειμένου να τηρήσει τον όρο, η Σινιορία αποπλίζει τα στρατιωτικά σώματα και αφαιρεί τα τιμάρια από τις στρατιωτικές οικογένειες της Μάνης. Ο Μιχαήλ Ράλλης Δρίμης θα πολεμήσει τελικά στη Φεράρα, capo (αρχηγός) 200 «stradioti», και ο Πέ-

άλλη άλωση

► Εφίπιοι «stradioti» με ελαφρύ οπλισμό. Η ενδυναμσία τους μοιάζει πολύ με εκείνη των εφίππων τουρκικών σωμάτων των ακιντζήδων, τους οποίους, κατά κύριο λόγο, μάχονταν οι Έλληνες μισθοφόροι, όταν βρίσκονταν σε ελληνικό έδαφος. Ξυλογραφίες από βιβλίο του Τσέζαρε Βεισέλιο, 1598 (πηγή: Κ.Ν. Σάθα, «Έλληνες Στρατιώται εν τη Δύσει...», περ. «Εστία», 1885).

τρος Μπούας, στις Δαλματικές ακτές και το Φόρνοβο.

Η αναστάτωση για την υφαρπαγή των τιμαριών θα καταλήξει σε αποκάλυπτο κίνημα, το πρώτο μετά την Άλωση: ο «stradioti» Κορκόνδειλος Κλαδάς (1425-90), που κατείχε τιμάριο στο Έλος (Γύθειο), μαζί με τους Θεόδωρο Μπούα και Μέξα Μποζίκι, ξεσπκώνουν 16.000 οπλισμένους άνδρες. Έχουν ως λάβαρο έναν άσπρο σταυρό σε μπλε φόντο με Αγ. Γιώργη, αλλά και το λιοντάρι του Αγ. Μάρκου. Αποτέλεσμα, η επικύρωση του αρχηγού και η ομπρέια της οικογένειάς του στην Κορώνη. Μεγαλύτερη επιτυχία του κινήματος στάθηκε η νίκη επί των 6.000 Τούρκων του μπεηρλέμπεη της Μάνης Αλή Μπούμικο. Επειτα από έντονο κλεφτοπόλεμο στα μανιάτικα βουνά κι έχοντας να αντιμετωπίσει δύο μέτωπα, ο επαναστατικός στρατός διαλύεται κι ο Κλαδάς καταφεύγει στην αυλή του Φερδινάνδου Β' (1480), λαμβάνοντας για τις υπηρεσίες του τον τίτλο του Magnifico και σύνταξη 300 δουκάτων. Η Βενετία όμως δεν είχε τελειώσει με τον Κλαδά. Ο τελευταίος επανέρχεται, επιχειρεί στην Αλβανία (1481), απελευθερώνει 50 χωριά, συμμετέχει στις επιχειρήσεις του Δούκα της Καλαβρίας, εντάσσεται και πάλι στην ενετική δύναμη κατά τον Β' Ενετοτουρκικό πόλεμο (1489-90), μα αιχμαλωτίζεται και θανατώνεται.

Προς τη Διασπορά

Το 1479, οι Ενετοί βρέθηκαν αντιμέτωποι με μεγάλης κλίμακας τουρκικές επιδρομές στο Friuli. Κλείστηκαν

στα φρούρια εγκαταλείποντας την ύπαιθρο στο έλεος του ταχύτερου κι ελαφρότερου θωρακισμένου τουρκικού ιππικού των ακιντζήδων. Οι ενετικές δυνάμεις θα ήταν αποτελεσματικότερες αν αποτελούσαν από ντόπιους που γνώριζαν το βαλκανικό γεωγραφικό ανάγλυφο και την πολεμική τακτική των ατάκτων ιππέων. Οι «stradioti» της Δαλματίας είχαν ως βάσεις τους οκτώ μεγάλα αστικά κέντρα, αν και έμεναν σε επισταθμίες στα σύνορα. Σώματα εστάλησαν στο Sebenico, το Spalato, τη Zara, το Trogir, το Bocca di Cattaro.

Η δράση των Ελλήνων μισθοφόρων στον ελληνικό και ιταλικό χώρο

«Στις 22/5/1482, το πρώτο πλοίο ιππέων έφτασε μεταφέροντας 7 «stradioti» από την Κορώνη, οι οποίοι, όταν αποβιβάστηκαν στο Lido, παρήλασαν

με το συνήθη τους τρόπο κάτω από τα ξαφνιασμένα βλέμματα του πλήθους που θαύμασε τον καλπασμό των αλόγων και την επιδεξιότητα των ιππέων». Τα περισσότερα ονόματά των «stradioti» μαρτυρούν αρβανίτικη καταγωγή, μα εκείνα των επικεφαλής των σωμάτων τους, βυζαντινή ελληνική προέλευση.

Η μεγάλη μάχη που ανέδειξε το αναξιώπιστο των «stradioti», παρά τα αντιθέτως λεγόμενα, είναι εκείνη του Φόρνοβο (1495). Ο Κάρολος Η', αποσυρόμενος στη Γαλλία, παγιδεύτηκε από τον αντιγαλλικό συνασπισμό, κι αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει τον ενετικό στρατό στον ποταμό Τάρο. Η νίκη θα ήταν ολοκληρωτική αν οι «stradioti» δεν προτιμούσαν το πλιάτσικο των γαλλικών εφοδιοπομπών. Οι Γάλλοι διατήρησαν ανέπαφο ουσιαστικά τον στρατό τους εκείνο το απόγευμα, αν και έχασαν ακό-

μα και το σπαθί του βασιλιά τους...

Ο στρατός βάδιζε με προφυλακή το ελαφρύ ιππικό και με το βαρύ ιππικό και πεζικό να ακολουθούν. Οι «stradioti» χρησίμευαν ως προκάλυμμα της κεφαλής και ως πλαγιοφυλακή. Ντυμένοι Τούρκοι μα χωρίς κάλυμμα κεφαλής, ήταν ιδιαίτερα γενναίοι, τραχείς και βάνουσοι. Ο P. de Communes περιγράφει τη σφαγή ενός Γάλλου αξιωματικού στα βουνά των Απεννίνων: κατεσφάγη από ένα «stradioto» και το κεφάλι του, μπηγμένο σε δόρυ, μεταφέρθηκε στον προβλεπτή για να εισπραχθεί ένα δουκάτο.

▼ Λεπτομέρεια από πίνακα με τη μάχη της Παβίας (1525). Η μάχη αυτή σφράγισε το τέλος των ιταλικών πολέμων, αναγκάζοντας τους Γάλλους να αποσυρθούν από τις βλέψεις τους στις ιταλικές πόλεις έναντι του Καρόλου Ε', βασιλιά της Γερμανίας (πηγή: «Gli arazzi della battaglia di Pavia», εκδ. Cardano, Pavia).

▲ Η πολιορκία της Λευκωσίας από τις τουρκικές δυνάμεις (1570-71). Διακρίνονται οι ομπλοκές και οι θέσεις των πολιορκημένων. Στον ενεισιονρκικό πόλεμο για την Κύπρο (1570-73), στους υπερασπιστές ομπεριλαμβάνονταν πεντακόσιοι Έλληνες μισθοφόροι. Λεπτομέρεια από χαλκογραφημένο χάρτη της Κύπρου, περ. 1574, του G. Fr. Camocio (Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας).

Το 1498 σημειώνεται η δεύτερη περίοδος ιταλικών συγκρούσεων, με τη Βενετία όψιμο σύμμαχο της Γαλλίας. Οι «stradioti» πολέμησαν με τις ενωμένες γαλλοβενετικές δυνάμεις εναντίον του Δούκα του Μιλάνου και πολλοί από αυτούς άλλαξαν μετά εργοδότη. Ήταν λίγο πριν από το ξέσπασμα του Β' Ενετοτουρκικού πολέμου (1499-1503), ενός πολέμου που θα κοστίσει στη Γαλπινότατη δημοκρατία τις πολύτιμες Μεθώνη, Κορώνη και Ναύπακτο.

Πρόσφυγες

Οι «stradioti» από τις κτήσεις που πέφτουν σε οθωμανικά χέρια, καταφεύγουν στα Ιόνια νησιά κυρίως, πυκνώνοντας τους πληθυσμούς και συμβάλλοντας στην άμυνά τους. Η ανακατάταξη στα πληθυσμιακά σώματα είχε αντίκτυπο στην κοινωνική δομή. Το 1485, 400 «stradioti» από τη Μεθώνη, την Κορώνη, το Ναυαρίνο, το Ναύπλιο και τη Ναύπακτο, υπό την αρχηγία του Θεόδωρου Παλαιολόγου, δη-

μιουργούν αποικία στη Ζάκυνθο. Τιμάρια δόθηκαν στους cari (αρχηγούς) Δημ. Λάσκαρι, Δημ. Μεγαδούκα το Στάτορα, κ.ά. Από τη Μάνη μνημονεύονται οι Σκιαδόπουλοι, οι Μελλισσηνοί κ.ά, οι οποίοι αποκτούσαν ανεπίδεκτης μεταβίβασης καλλιεργήσιμες γαίες, υπό την υποχρέωση συντήρησης ενός αλόγου και πολεμικής υπηρεσίας. Εποικισμός προσφύγων στην Κεφαλληνία γίνεται εκτεταμένος το 1502, ιδίως από Ηπειρώτες «stradioti»: ο Ιω. Σπάτας, ο Γ. Κορέσης, ο Ιακ. Μαζαράκης, κ.ά. Ο εποικισμός κατά τιμάρια γινόταν οργανωμένα, π.χ., στους Μπούγνηδες δόθηκαν τιμάρια στη Λιβαθώ, στους Σπάτηδες στο Κάστρο. Οσοι διαφωνούσαν με το κομμάτι που τους δινόταν «τούρκευαν» μεταβαίνοντας στην τουρκοκρατούμενη Ηπειρο, διατηρώντας όμως τους δεσμούς τους με τους συγγενείς τους στα Επτάνησα. Ο οικος των Μπουγαίων πέρασε κατά κύριο λόγο στην Κέρκυρα, όπου οι απόγονοί του διακρίθηκαν στη ναυμαχία της Ναυπάκτου. Στο τοπικό σώμα κα-

▲ Το εξώφυλλο της έκδοσης των ανδραγαθημάτων του Μανώλη Μπλέσση, γνωστής ως «Η Αλωσις της Λευκωσίας» (1570-1). Ο Μ. Μπλέσσης, μισθοφόρος και ποιητής, πολέμησε στην Κύπρο κατά των Τούρκων, στην υπηρεσία της Βενετίας, μαζί με λιγοστούς μισθοφόρους Αρβανίτες.

veis δεν μπορούσε να καταταγεί αν δεν αποδείκνυε καταγωγή από αποίκους Ναυπλιώτες ή Μονεμβασιώτες «stradioti». Στα 1706 γράφτηκαν στο Libro d' Oro.

Προς την αφομοίωση

Οι συμμαχικές ισορροπίες άλλαξαν. Την άνοιξη του 1509 η Lega di Cambrai (Συμμαχική Ένωση του Καμπρέ) νίκησε τα βενετικά στρατεύματα στη μάχη του Agnadello, παρά την ομολογουμένως γενναία αντίσταση των «stradioti». Διαδοχικές ήττες της αφαιρέσαν την Πάδοβα, τη Βερόνα, τη Βιτσέντζα, προς όφελος του Μαξιμιλιανού της Γερμανίας –ο παπικός στρατός λεπλοτούσε το Ρίμινι και οι Ισπανοί το Οτράντο. Η Βενετία κατάφερε να ανακτήσει τα εδάφη της Terra Ferma, με τη βοήθεια των αφομοιωμένων πλέον από τις τοπικές κοινωνίες «στρατιωτών». Η νοστροπία της έγινε αμυντική, μιας και η οικονομική ευρωστία, που της επέτρεπε να συντηρεί μεγάλους αριθμούς μισθοφόρων, είχε παρέλθει.

Η παρουσία των Ισπανών του Καρόλου Ε' στην Ελλάδα και οι προφανείς βενετικές ελλείψεις κόστισαν το Ναύπλιο και τη Μονεμβασιά, που παραδόθηκαν αστόχαστα στους Τούρκους. Οι «στρατιώτες» τους σκόρπισαν στην Κύπρο, την Κρήτη και τη Ροδα της Ιστρίας (1540), απ' όπου όμως εκδιώχθηκαν από τους ντόπι-

▲ Σχεδιάσμα μιας από τις σημαίες που προσφέρθηκαν τιμητικά στον Μερκούριο Μπούα, γόνο της γνωστής ηπειρώτικης φάρας των Μπου(γ)αίων και φημιομένο αρχηγό ελληνικών μισθοφορικών σωμάτων. Πολέμησε στον βενετικό, στον γαλλικό και στον γερμανικό στρατό (πηγή: «Σημαίες της Ελευθερίας», εκδ. «Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος», Αθήνα 1996).

▲ Από το Ναύπλιο και τη γύρω περιοχή προήλθε μεγάλος αριθμός μισθοφόρων, κυρίως αλβανικής προέλευσης (στρατιότητα Αργούς), οι οποίοι, όμως, είχαν πλήρως εξελληνιστεί. Οι περισσότεροι από αυτούς, μετά την ενεική, κατέληξαν στη γαλλική νηρησία. Σήμερα διατηρείται, ως απόηχος, η τοποθεσία Αρβανιτιά, κάτω από το Παλαμήδι, η οποία ήταν οικισμός μισθοφόρων. Στη φωτογραφία, το Ναύπλιο σε επιχρωματισμένη χαλκογραφία, περ. 1574 (Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας).

ους. Ένα μέρος τους, με αρχηγό τον Αυγουστίνο Μπαρμπάτι, ήλθε στην Κέρκυρα κι εγκαταστάθηκε στην περιοχή «Στρατιά», αναλαμβάνοντας τη φρούρηση του νησιού. Ο λαός τους υποδέχθηκε θερμά, αν και παράπονα σημειώθηκαν για τον θρασύ τους χαρακτήρα. Τους αποδόθηκαν έμμισθα λειτουργήματα και οι απόγονοί τους εντάχθηκαν τελικά στις κάστες των ευγενών.

Ένας τέταρτος Ενετοτουρκικός πόλεμος για την Κύπρο (1570-73), δημιούργησε νέο προσφυγικό κύμα. Η αναλογία εδώ ήταν 1 προς 30 για τις δυνάμεις των υπερασπιστών, στους οποίους εντάσσονταν και 500 «stradioti». «... Τι άλλο είναι η Κύπρος από ένας σκόπελος, ένα νησάκι που τι σας στοιχίζει να παραιτηθείτε από αυτό για να ευχαριστήσετε τη μεγαλειότητά Του;», έγραψε ο Μεγάλος Βεζίρης στον Δούκα Λορεντάν.

«Πεθαίνουμε για λογαριασμό μας ή για λογαριασμό τους;»

...αναρωτιόταν ο στρατιώτης ντε λα Γκριβ στο γνωστό μυθιστόρημα του Ουμπέρτο Εκο. Γιατί τόσοι Έλληνες κατατάσσονται στις ενετικές δυνάμεις; Ήταν η ανοχή των μειονοτήτων, εκείνο το «quasi alterum Byzantium» (άλλο Βυζάντιο) του Βησσαρίωνα... ή η ανέχεια και οι αδιάκοποι πόλεμοι που καθιστούσαν τους άοπλους μελλοντικό εμπόρευμα στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής;

Άλλωστε, δεν υπήρξε οργάνωση στον ντόπιο ορθόδοξο πληθυσμό, ού-

τε συνήθεια αυτόνομης επαναστατικής κίνησης: κι αν υπάρχει συνείδηση της διαφορετικότητας, δεν υπάρχει συνείδηση για αυτόνομο αγώνα.

Το στοιχείο που θα έπρεπε να τονιστεί περισσότερο είναι τούτο: οι «stradioti» ξεπήδησαν από τα ρουσά, ασαφή στα σχήματά τους υστεροβυζαντινά κρόνια, υιοθετώντας τακτικές πολέμου ιδιότυπες, καθαρά ανατολικές. Παρακολούθησαν την προσπάθεια επιβίωσης του ελληνισμού σε δικά τους και ξένα χώματα διατηρώντας το ετοιμοπόλεμο πνεύμα σε καιρούς υποταγής. Αν η Ιστορία διδάσκει, διδάσκει τη θλίψη: οι «stradioti» αντιμετώπιζαν κυρίως συμπατριώτες τους, εκμουςουλμανισμένους ή μη, στα πεδία των μαχών. Όσες απώλειες μέτρησαν, για τον ελληνισμό κόστισαν πάντα διπλά. 🐘

Βιβλιογραφία:

K. N. Σάθας, «Documents inédits relatifs a l'histoire de la Grèce au Moyen Age, publiés sous les auspices de la Chambre des deputés de Grèce», Παρίσι, 1880-90.

«I diarii di Marino Sanuto (1496-1533)», ed. R. Fulin, ecc. (vols 58), Βενετία, 1879-1903.

P. Paruta, «Dell' historia vinetiana della Guerra di Cipro», Βενετία, 1703.

Freddy Thiriet, «La romanie venitienne au moyen age. Le développement et l'exploitation du royaume colonial venitien (XII-XV siècles)», Παρίσι 1959.

Οι χριστιανοί σπαχήδες

«...ΚΑΙ ΗΣΑΝ άρχοντες χριστιανοί Σπαίδες επάνω εις τον τόπον (του Μοριά) και εις καιρόν πολέμου έκαναν κι αυτοί σιφέρει ομοίως με τους Τούρκους...», διαβάζουμε στη χρονογραφία του Πατριάρχη Νεκτάριου (μέσα ΙΣΤ΄ αι.). Αυτά τα σώματα στρατού ανήκαν στην τρίτη τάξη των Οθωμανών στρατιωτικών αξιωματούχων, που υπηρετούν νηλεημένα στα τακτικά σώματα στρατού ως ελεύθεροι πολεμιστές. Οι περισσότεροι σπαχήδες ήταν απόγονοι των χριστιανών που πολέμησαν ως υποτελείς στο πλευρό του Μουράτ Α΄ και του Βαγιαζήτ Α΄. Ο εξισλαμισμός, άλλωστε, είναι φαινόμενο κυρίως του ΙΖ΄ αι. Νωρίτερα, ακόμα και η πλειονότητα των τιμαριούχων ήταν χριστιανοί, δεδομένου του ότι οι πρώτοι προσπλυτισμοί στο Ισλάμ ήταν μάλλον εκούσιοι.

Κάθε τιμαριούχος είχε προσόδους, παρόλο που θεωρούνταν δημόσιες γαίες που με τον θάνατο του σπαχή έπρεπε να επιστρέψουν στο κράτος. Η βασική μονάδα ιδιοκτησίας ήταν η «σπάθη», ένα ελάχιστο κομμάτι γης που μπορούσε να συντηρήσει έναν ιππέα πολεμιστή. Παραχωρούνταν στον πρωτότοκο γιο του νεκρού σπαχή. Οποιαδήποτε επιπλέον ιδιοκτησία έπρεπε να κερδηθεί στο πεδίο της μάχης. Τα τιμάρια τους κυμαίνονταν σε απόδοση από 3.000-19.999 άσπρα: για κάθε επιπλέον 3.000 άσπρα που εισέπρατταν, όφειλαν να συντηρούν έναν στρατιώτη.

Ο Γλυζώνιος, στην Αριθμητική του, γράφει αποκαλώντας τους τιμαριούχους «Σπαήδες, ήγουν Στρατιώταις», γιατί φέρουν κι αυτοί την εικόνα του Αγ. Γεωργίου στα λάβαρα τους, όταν πολεμούν.

Με τους Ισπανούς και τους Αψβούργους

▲ Το Κάστρο Κορώνης. Βινιέτα από χάρτη της Πελοποννήσου (1684), του F. de Witt. Η κατάληψη της Κορώνης από τις δυνάμεις του Καρόλου Ε΄ στα 1532-34 στάθηκε η αφορμή για το προσφυγικό κύμα στην ισπανοκρατούμενη Κάτω Ιταλία, καθώς χιλιάδες Έλληνες που συνεργάστηκαν μαζί των εναντίον των Οθωμανών αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν με τα καράβια τον τα πάτρια εδάφη. Από τους φυγάδες αυτούς και τους απογόνους τους συγκροτούνταν τα σημαντικότερα τμήματα των μισθοφόρων υπέων της Ισπανίας στην ιταλική χερσόνησο κατά τον 16ο και 17ο αι.

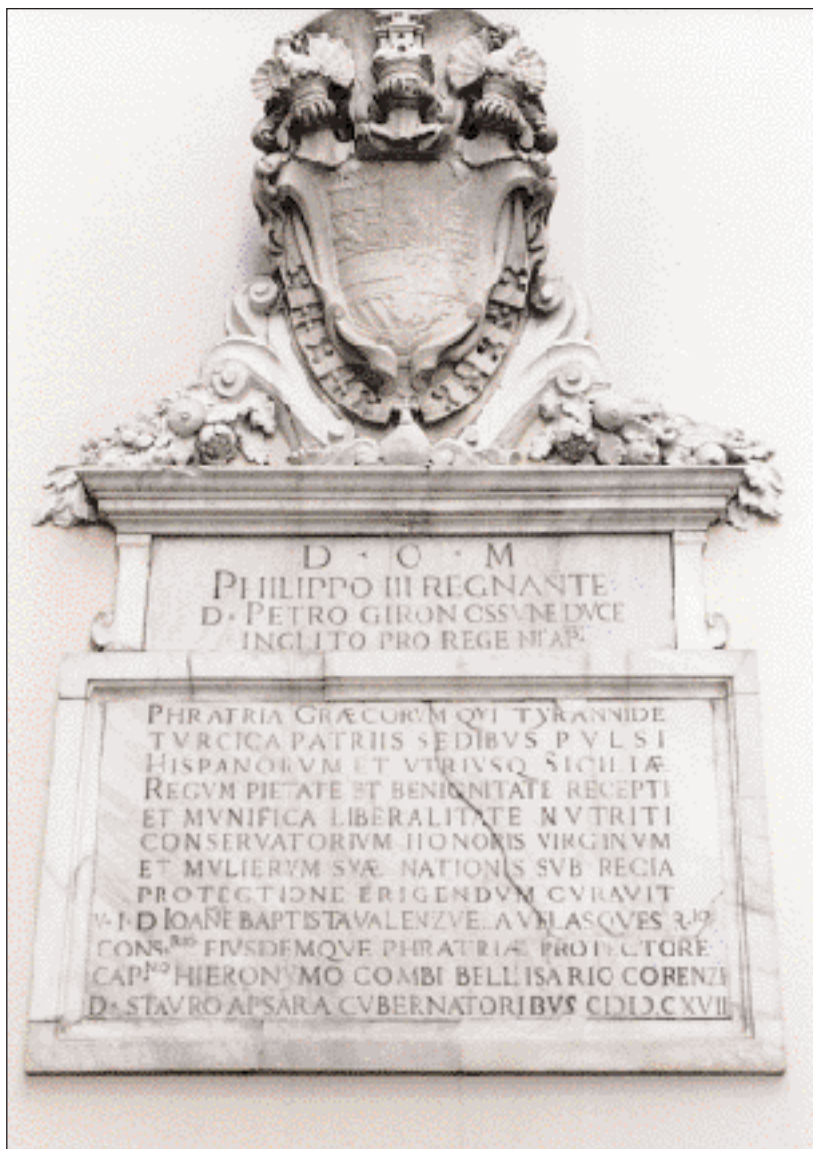
◀ Επιγραφή στον περίβολο του ελληνικού ναού της Νεάπολης, η οποία μας πληροφορεί ότι οι αδελφοί Νικόλας και Αγγελος Μαϊπέσης, μισθοφόροι στην υπηρεσία του Καρόλου Ε΄, κατέφυγαν στην Κάτω Ιταλία μαζί με τους φυγάδες της Κορώνης τον 1532-34 (φωτ.: S. de Lucia).

Του Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗ

Καθηγητή της Νεοτ. Ιστορίας,
Αρχιαιτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης

Η ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΗ παρουσία Ελλήνων στρατιωτικών στην Ισπανία ανάγεται στον Μεσαίωνα, με εντυπωσιακότερο παράδειγμα τη δράση εκεί ενός ηρωοποιημένου Βυζαντινού ευπατριδου, του Πέτρου Παλαιολόγου III. Ο Παλαιολόγος αυτός υπηρέτησε με τους συντρόφους του στον βασιλιά Αλφόνσο ΣΤ΄ της Καστίλλης (1065-1109), παίρνοντας μέρος στους πολέμους του θρυλικού El Cid εναντίον των Αράβων. Πελοποννησίους μισθοφόρους χρησιμοποίησαν επίσης κατά τον 14ο αιώνα και οι Καταλανοί στις ελληνικές τους κτήσεις. Αλλά ουσιαστικά η ελληνοϊσπανική στρατιωτική συνεργασία άρχισε να έχει συνέχεια μόνο μετά τα μέσα του 15ου αιώνα, αρχικά (μεταξύ 1448-1501) με τη συστηματική στρατολόγηση Ελλήνων και Αλβανών μισθοφόρων από τους Αραγονέζους βασιλιάδες της Νεάπολης και, στη συνέχεια, από τους μονάρχες της Ισπανίας που τους διαδέχτηκαν στην κυριαρχία της Κάτω Ιταλίας.

Η στρατολόγηση των μισθοφόρων γινόταν σε τρεις κυρίως περιοχές: στην Πελοπόννησο, την Ηπειρο (ιδιαίτερα τα χωριά της Χιμάρας) και τη νότια Αλβανία. Στρατολογήσεις επίσης γίνονταν και μεταξύ των φυγάδων που κατέφευγαν από την ελληνική χερσόνησο στην Κάτω Ιταλία. Οι πρώτες μεγάλες ομάδες αυτών των φυγάδων έφτασαν στην Απουλία μετά την επικράτηση των Οθωμανών στην Ηπειρο και την Αλβανία, προπάντων λίγο μετά την κατάρρευση της άμυνας του Γεωργίου Καστριώτη-Σκεντέρμπεη, στα 1461-1468. Μια δεύτερη πηγή εμπειροπρόλεμων μισθοφόρων ήταν οι τάξεις των Ελλήνων και Αλβανών «stradioti», που υπηρετούσαν από τις αρχές τουλάχιστον του 15ου αιώνα στους Βενετούς. Για πολλούς λόγους –οικονομικούς, κοινωνικούς, αλλά και πολιτικούς– οι ηγέτες των «stradioti» αυτών άρχισαν να προσβλέπουν προς τη νέα ανερχόμενη δύναμη της Μεσογείου, την Ισπανία. Η αρχή έγινε μετά το τέλος του πρώτου τουρκοβενετικού πολέμου (1463-

▲ Επιγραφή τον 1617 στην ελληνική εκκλησία Αγ. Πέτρον και Παύλου της Νεάπολης. Μνημονεύει τη φιλοξενία που πρόσφεραν οι Ισπανοί στους Έλληνες φυγάδες της Κάτω Ιταλίας (φωτ.: Salvatore de Lucia).

◀ Οικόσημο του Ιωάννη Μουζάκη, ενός από τους πρώτους μισθοφόρους που υπηρέτησαν τους Ισπανούς στην Κάτω Ιταλία. Σώζεται στον περίβολο της ελληνικής εκκλησίας της Νεάπολης (φωτ.: S. de Lucia).

► Οικόσημο από τον τάφο του Κορωνάϊου μισθοφόρου Νικολάου Δραγολέον. Η χρονολογία (1604) αφορά τον εξωραϊσμό του τάφου από την κόρη του Αικατερίνη. Βρίσκεται στην ελληνική εκκλησία της Νεάπολης (φωτ.: S. de Lucia).

1479): Μετά την υπογραφή της ειρήνης, οι ηττημένοι και εξασθενημένοι Βενετοί άφησαν τους ένοπλους συνεργάτες τους είτε ανεπάγγελτους είτε και εκτεθειμένους στα οθωμανικά αντίποινα. Το γεγονός αυτό έστρεψε τους αρειμάνιους εκείνους πολεμιστές στον Φερδινάνδο Α΄ της Νεάπολης (1463-1494) ή και σε άλλους χριστιανικούς ηγεμόνες της Δύσης, συχνά αντίπαλους της Γαλνότηατς. Το ίδιο επαναλήφθηκε με μικρές παραλλαγές και μετά τη λήξη των επόμενων τουρκοβενετικών πολέμων του 15ου και 16ου αιώνα:

Ένα ολοένα διογκούμενο τμήμα των «stradioti» αναζητούσε νέους εργοδότες στους νέους κυριάρχους της Κάτω Ιταλίας και ιδιαίτερα στον νικητή των ιταλικών πολέμων Αψβούργου αυτοκράτορα Κάρολο Ε΄ (Α΄ της Ισπανίας, 1516-1556). Πάντως, παρά τις διαρροές, οι Βενετοί δεν έπαψαν να διατηρούν τις ειδικές μονάδες των Ελλήνων και Αλβανών μισθοφόρων τους, χρησιμοποιώντας τις στις ελληνικές τους κτήσεις, αλλά και σε φρουρές της Δαλματίας και

της βόρειας ιταλικής χερσονήσου ως τον 18ο αιώνα.

Από Πελοπόννησο

Το πρώτο συμπαγές σώμα «stradioti», που πέρασε στην υπηρεσία των Ισπανών, το συγκρότησε ένας θρυλικός πολέμαρχος του 15ου αιώνα, ο Πελοποννήσιος Κορκόδειλος (Ακροκόνηδος) Κλαδάς (†1490). Ο Κλαδάς και οι άνδρες του, αφού πρώτα πολέμησαν με τους Βενετούς στην Πελοπόννησο κατά τον πρώτο τουρκοβενετικό πόλεμο, διαφώνησαν με τους όρους της συνθήκης ειρήνης, στασίασαν και στη συνέχεια διαπεραιώθηκαν με πλοία του βασιλιά Φερδινάνδου στη Νεάπολη. Το καλοκαίρι του 1480 εντάχθηκαν στο ελαφρό ιππικό του βασιλείου και τον επόμενο χρόνο πήραν μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των

Έλληνες μισθοφόροι στον ισπανικό και αυστριακό στρατό από τον 15ο έως το 17ο αι.

Οθωμανών στη Χιμάρα και την Απουλία. Ακολούθησαν μεμονωμένες προσχωρήσεις παλαιμαχών «stradioti» στους Ισπανούς, αρχικά κατά την αναμέτρηση του αυτοκράτορα με τους Γάλλους στην ιταλική χερσόνησο και στη συνέχεια κατά τους πολέμους των Αψβούργων (και του ισπανικού και του αυστριακού κλάδου)

εναντίον των Οθωμανών και των συμμάχων τους στη Μεσόγειο, τα βορειοαφρικανικά παράλια, την Ουγγαρία και τη νοτιοανατολική Αυστρία.

Στα χρόνια επίσης του Καρόλου σημειώθηκε και το δεύτερο μεγάλο κύμα εξόδου Ελλήνων πολεμιστών από την Πελοπόννησο προς την Κάτω Ιταλία. Αφορμή στάθηκε η κατάληψη από τις αυτοκρατορικές δυνάμεις της Κορώνης, στα 1532: Όταν, ύστερα από δύο χρόνια αιματηρών συγκρούσεων, ο

αυτοκράτορας αποφάσισε να αποσύρει τις δυνάμεις του από το προκεχωρημένο –και πρόσκαιρο– εκείνο ορμητήριό του, αναγκάστηκε να μεταφέρει κατά χιλιάδες στην Κάτω Ιταλία όσους από τους κατοίκους της δυτικής και της νότιας Πελοποννήσου είχαν συνεργαστεί φανερά μαζί του εναντίον των Οθωμανών. Οι νέοι φυγάδες ανανέωσαν, από το ένα μέρος, τις ελληνικές παροικίες της Νεάπολης και της Σικελίας και, από το άλλο, επάνδρωσαν τις ειδικές ίλες ελαφρού ιππικού των δύο αυτών ισπανικών κτήσεις.

Κίνητρα

Από τα μέσα του 16ου αιώνα και εξής η μετακίνηση των «stradioti» από την υπηρεσία της Βενετίας (αλλά και άλλων ιταλικών κρατών) προς τους Ισπανούς αυξήθηκε σε αριθμούς και ρυθμούς. Τα κίνητρα των μετακινήσεων αυτών ήταν κατ' αρχήν οικονομικά: Οι αρχηγοί τουλάχιστον των μισθοφόρων έπαιρναν καλύτερους μισθούς, γενναιόδωρες συντάξεις και,

▲ Ο Γεώργιος Μπάστας (†1607), ο διασημότερος ίσως «stradioti» της ευρωπαϊκής ιστορίας, καιαγόταν από το Ναύπλιο. Αρχικά έδρασε στην ιταλική χερσόνησο. Στα τέλη του 16ου και τις αρχές του 17ου αι. ήταν διοικητής των αψβουργικών δυνάμεων της Τρανσυλβανίας και Ουγγαρίας.

► Οικόσημο του τάφου του Ανδρέα Κοντιότσιανου († 1575), Μανιάτη μισθοφόρου στην υπηρεσία των Ισπανών στα τέλη του 16ου αι. Σώζεται στον περίβολο της ελληνικής εκκλησίας της Νεάπολης (φωτ.: S. de Lucia).

σε μερικές εξαιρετικές περιπτώσεις, κηρύσσοντας τιμάρια και βαρονικές γαίες στην Κάτω Ιταλία. Αλλά πέρα από τους οικονομικούς, επενεργούσαν και πρόσθετοι παράγοντες: το ημιστρατιωτικό καθεστώς της Νεάπολης και της Σικελίας βρισκόταν σχεδόν σε διαρκή πολεμική εγρήγορση εξαιτίας των επιθέσεων των Οθωμανών και των βορειοαφρικανών συμμάχων τους στα κατωϊταλικά παράλια.

Το γεγονός αυτό δεν εξασφάλιζε μόνο σταθερή εργασία στους επαγγελματίες εκείνους του πολέμου: ικανοποιούσε και τα αντιτουρκικά τους αισθήματα, δημιουργώντας επιπλέον και προσδοκίες για τη μελλοντική τους χρησιμοποίηση σε ενδεχόμενες πολεμικές επιχειρήσεις των Ισπανών στις πατρίδες τους. Δεν είναι τυχαίο ότι σε όλες σχεδόν τις αντιτουρκικές κινήσεις, που οργανώνονταν στη Δύση από τα τέλη του 15ου ως τις αρχές του 17ου αιώνα, συνυπολογίζονταν σταθερά οι Έλληνες και Αρβανίτες μισθοφόροι της ισπανοκρατούμενης Ιταλίας. Ο Ιανός Λάσκαρις π.χ., στο επιτελικό σχέδιο που εκπόνησε και κυκλοφόρησε ανώνυμα στα 1533 για την κατάληψη της ελληνικής Ανατολής από τον Κάρολο Ε', προϋποθέτει για την επιτυχία της εκστρατείας τη συνεργασία επώνυμων «stradioti» που ζούσαν στην Κάτω Ιταλία, αλλά και εκείνων που παρέμειναν ακόμα άπραγοι στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστικά όσα γράφει το 1572 ο μητροπολίτης Γρεβενών Τιμόθεος σε έκκλησή του προς τον πάπα Πίο Ε' για τον ρόλο που θα παίξουν οι Έλληνες και Αρβανίτες μισθοφόροι σε μια ενδεχόμενη χριστιανική εκστρατεία στην Ελλάδα: «Τους Γραικούς και Αλβανίτες, οπου κατοικούν στο ρένιο της Ανάπολης και στη Μισσήνα και στο Παλέρμιο, αυτονομους τρομάζει ο Τούρκος, ότι αυτοί είναι Κορωνάιοι, Μοθωνάιοι και Μοραίτες και ηξεύρουν τον τόπο καλά του Τούρκου, και εξ αυτούς έχει πολλήν φόβον...».

Οι Έλληνες μισθοφόροι των Ισπανών (οι «estradiotes» των ισπανικών πηγών) οργανώνονταν, όπως και στις βενετικές κτήσεις, σε «companias» των 50, των 100 ή και των 300 ιππέων, με διοικητές ονομαστούς ομοειδείς «capitanes», που κρατούσαν την «capitania» τους με κληρονομικό σχεδόν δικαίωμα. Οι «estradiotes» χρησιμοποιήθηκαν κατά τον 16ο και 17ο αιώνα σε όλα σχεδόν τα μέτωπα της Ισπανίας στην Ευρώπη, ιδιαίτερα στη Λομβαρδία, το Πεδεμόντιο, τη Φλάνδρα και –σπανιότερα– στις υπερπόντιες κτήσεις.

Στον αυστριακό στρατό

Αρκετές «κομπανίες» Ελλήνων και Αλβανών υπηρέτησαν κατά την ίδια περίοδο και στους Αψβούργους της Αυστρίας. Από τους μισθοφόρους αυτούς άλλοι είχαν μεταφερθεί στην Αυστρία από τη Νεάπολη και τη Σικελία με εντολή του Ισπανού βασιλιά, άλλοι προέρχονταν από άμεσες στρατολογήσεις στα Βαλκάνια και στη δυτική Ευρώπη και άλλοι από διαρροές

και μετακινήσεις από άλλες χριστιανικές δυνάμεις. Η δράση των Ελλήνων και Αλβανών μισθοφόρων στον αυστριακό στρατό δεν έγινε τόσο γνωστή όσο των ομοτέχνων τους στις αντίστοιχες μονάδες των Βενετών και των Ισπανών. Παρ' όλα αυτά, ορισμένοι από αυτούς διακρίθηκαν σε σημαντικές πολεμικές επιχειρήσεις στα ανατολικά σύνορα της Αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα στην Τρανσυλβανία και την Ουγγαρία. Η πιο γνωστή περίπτωση αφορά τον ναυπλιώτικης καταγωγής βετεράνο των ιταλικών πολέμων Γεώργιο Μπάστα (†1607), στρατηγό του αψβουργικού πεζικού στις αρχές του 17ου αιώνα και διασημότερο ίσως «stradioti» της ευρωπαϊκής στρατιωτικής ιστορίας.

Από τα μέσα του 17ου αιώνα και εξής η δράση των Ελλήνων και Αλβανών μισθοφόρων που υπηρετούσαν στους Ισπανούς συρρικνώθηκε δραματικά. Η βαθιά οικονομική κρίση και η παρακμή της στρατιωτικής δύναμης των Αψβούργων, σε συνδυασμό με την αισθητή καλάρωση των πιέσεων που ασκούσαν στις μεσογειακές κτήσεις της Ισπανίας οι Οθωμανοί και οι βορειοαφρικανοί σύμμαχοί τους, μείωσαν τη σημασία του στρατιωτικού παράγοντα και τον ρόλο των ξένων μισθοφόρων στην Κάτω Ιταλία. Παρ' όλα αυτά, οι στρατολογήσεις στην ελληνική χερσόνησο συνεχίστηκαν, έστω και σποραδικά. Αλλά οι Έλληνες μισθοφόροι δεν χρησιμοποιούνταν πια τόσο στα αντιτουρκικά μέτωπα των Αψβούργων ή στις πολεμικές αναμετρήσεις στη δυτική Ευρώπη, όσο κυρίως, στη διασφάλιση της ισπανικής κυριαρχίας στις ιταλικές τους κτήσεις από τις εσωτερικές αναστατώσεις και τις λαϊκές εξεγέρσεις (όπως έγινε π.χ. με την επανάσταση του Masaniello στη Σικελία το 1647). Η μισθοφορική λοιπόν παράδοση δε σταμάτησε – και στις δύο πλευρές του Ιονίου και, όπως θα δούμε σε άλλο κείμενο του αφιερώματος, το γεγονός αυτό θα συντελέσει στην ανανέωσή της κατά τον 18ο αιώνα.

Βιβλιογραφία:

Κ. Ν. Σάβας, «Έλληνες στρατιώται εν τη Δύσει και αναγέννησις της ελληνικής τακτικής», Αθήνα 1885.

Ι. Κ. Χασιώτης, «Σχέσεις Ελλήνων και Ισπανών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», Θεσσαλονίκη 1969.

Ι. Κ. Χασιώτης, «Η Πελοπόννησος στο πλαίσιο της μεσογειακής πολιτικής του Καρόλου Ε'», Πελοποννησιακά, 15 (1984), σ. 187-240.

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Ευχαριστούμε θερμά τον π. Γεώργιο Αντωνόπουλο για τη βοήθειά του στη φωτογράφιση της ελληνικής εκκλησίας της Νεάπολης. Ευχαριστίες οφείλουμε επίσης στον φωτογράφο κ. Salvatore de Lucia.

Αρματολοί: από την υποτέλεια στην εξέγερση

Τον ΒΑΣ. ΒΛ. ΣΦΥΡΟΕΡΑ

Ομότιμον καθηγητή πανεπιστημίου

Ο «**ΥΜΝΟΣ ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΟΣ** της Ελλάδος και όλης της Γραικίας προς Ξαναπόκτησιν της αυτών Ελευθερίας», που τύπωσε ο Ρήγας το 1798, λίγες εβδομάδες πριν από τη σύλληψή του και τον μαρτυρικό θάνατό του, αποτελεί πολύτιμη μαρτυρία για την απήχηση του αρματολισμού στο τέλος του δέκατου όγδοου αιώνα. Αναφέρεται σε τριάντα τέσσερις αρματολούς, που *χωρίς καμιάν δειλίαν σκοτώνουν τους τυράννους*, που «πατούν την τυραννίαν» και «τρέχουν σαν θηρία με χαρά στην φωτιά».

Τον ίδιο χρόνο καλούσε με τον «Θούριόν» του «τους σταυραετούς του Ολύμπου» και «τα ξεφτέρια των Αγράφων» να ορμήσουν εναντίον των τυράννων

*ψηλά τα μπαϊράκια,
σπκώστε τον Σταυρόν
και σαν αστροπελέκια
κτυπάτε τον εχθρόν!*

Με πρόσφατη την ανάμνηση των Ορλωφικών (1770-1774) απευθύνεται συγκεκριμένα στους αρματολούς που πρωταγωνίστησαν στην εξέγερση στις περιοχές του Ολύμπου, της Θεσσαλίας και της Στερεάς: στον Λάζο του Ολύμπου, στον «δυνατόν Μπλαχάβα» των Χασίων, στον Μπασδέκη του Πηλίου, στον «φρικτόν Βαρνακιώτη» και στον Κοντογιάννη και στους «ξακουστούς Μπουκουβαλαίους» της Στερεάς. Άλλοι αρματολοί, τους οποίους καλεί ο Ρήγας για την «ξαναπόκτηση της Ελευθερίας» μας είναι γνωστοί από τα Απομνημονεύματα αγωνιστών του 1821 και κυρίως από τα «Ενθυμήματα της Επανάστασεως των Ελλήνων» του Νικολάου Κασομούλη, που γράφτηκαν το 1834-1841 και εκδόθηκαν από τον Γιάννη Βλαχογιάννη (1939-1942). Δεν είναι, εξάλλου, λίγα τα δημοτικά τραγούδια για τους αρματολούς: σημειώνω δύο αντιπροσωπευτικά, το ένα για τον Λάζο,

*που ήταν στον κόσμο ξακουστός,
στον κόσμο ξακουσμένος,
Λάζε, γιατί δεν φαίνεσαι
τούτο το καλοκαίρι,
να περπατείς αρματολός
στο μαύρο καβαλάρης
να λάμπουν τα τσαπράζια σου*

*τα φλωροκαπνισμένα
και το άλλο για τον Μπουκουβάλα:
Ο Μπουκουβάλας πολεμά
με χίλιους πεντακόσους
πέφτουν τα βόλια σα βροχή,
πέφτουνε σα χαλάζι.*

Αρματολοί και αρματολίκια

Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες Τούρκων ιστορικών η δημιουργία του θεσμού πρέπει να αναχθεί στα χρό-

νια του ιδρυτή του οθωμανικού κράτους Οσμάν Γαζή (1300-1326) ή του διαδόχου του Οχράν Μπέη (1326-1362), η συστηματική όμως οργάνωσή του και η εφαρμογή του συστήματος στις κατακτημένες από τους οθωμανούς περιοχές της Βαλκανικής τοποθετείται στα χρόνια του σουλτάνου Μουράτ Β' (1421-1451), όταν σύμφωνα με ορισμένες ενδείξεις, ιδρύθηκε το πρώτο αρματολίκι στην Ελλάδα, στην περιοχή των Θεσσαλι-

▲ *Ο Ρήγας ρίχνει τον σπόρο της ελευθερίας, περιτοιχίζόμενος από κλεφταρματολούς. Λεπτομέρεια από υδατογραφία του Δ. Ζωγράφου, καθ' υπαγόρευσην του Μακρυγιάννη (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).*

*Ελληνας πολεμιστής.
Υδατογραφία του L.
Lipparini (Συλλογή Ν.
Δικαίου, Πνακοθήκη της
Αρχιεπισκοπής Κύπρου).*

κών Αγράφων, λίγες δεκαετίες μετά την υποταγή της Θεσσαλίας στους Οθωμανούς. Είναι ενδιαφέρον ότι τον όρο «αρματολός», που προέρχεται από τη λέξη αρματολόγος –όπως έχει υποστηρίξει ο Μένος Φιλίντας– βρίσκουμε σε ελληνικά κείμενα μετά τον δέκατο έβδομο αιώνα, ενώ τον συναντούμε έναν αιώνα προηγουμένως μόνο σε τουρκικά έγγραφα με τον τύπο martoloz και σε βενετικά χρονικά (martolosi).

Στην πρώιμη χρήση της η λέξη στην τουρκική γλώσσα εσήμαινε τον ένοπλο, τον φρουρό κάστρου, αλλά και τον πειρατή των θαλασσών ή και των ποταμών και συγκεκριμένα του Δούναβη. Στο τέλος του δέκατου πέμπτου αιώνα οι Οθωμανοί ανέθεσαν σε χριστιανούς αρματολούς εκτός από τη φύλαξη κάστρων, τη φρούρηση των συνόρων, όπως επίσης την επιτήρηση των περασμάτων και των κλεισούρων. Εντάσσονταν, επίσης σε επικουρικά στρατεύματα των Τούρκων, που σχηματίζονταν στις κατακτημένες περιοχές, απαλλάσσονταν από το παιδομάζωμα και από τη φορολογία, αλλά και λάμβαναν μισθό για τις υπηρεσίες που προσέφεραν. Το 1492 αναφέρονται «περισσότεροι από πεντακόσιους» αρματολοί ως φρουροί στα σύνορα προς το Βελιγράδι και τον Σεπτέμβριο του 1503 αρματολοί συμμετείχαν στην επίθεση εναντίον του Σπαλάτο στην Κροατία.

Η ανάπτυξη των αρματολικιών στη βόρεια Βαλκανική απλώνεται και στον ελληνικό χώρο κατά τον δέκατο έκτο αιώνα. Η τουρκική κυριαρχία έχει παγιωθεί, πολεμικές χερσαίες επιχειρήσεις είναι σπάνιες και ο διαχωρισμός του πληθυσμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας έχει συντελεσθεί: από το ένα μέρος βρίσκονται τα στρατιωτικά και διοικητικά στελέχη της Πύλης και των επαρχιών, που απαλλάσσονται από φορολογικές και άλλες υποχρεώσεις και από το άλλο ο κόσμος των ραγιάδων. Από τους ραγιάδες, που στους ώμους τους πέφτει η καλλιέργεια της γης και η επαχθής, συχνά, φορολογία, ο σουλτάνος μπορεί με φερμάνι να απαλλάξει ορισμένους, οι οποίοι σε αντιστάθμισμα υποχρεώνονται να αναλάβουν ειδικές υπηρεσίες. Σημαντικότερη από τις υπηρεσίες αυτές είναι η φύλαξη των μεγάλων οδικών αρτηριών και των κλεισούρων (δερβενίων), που ανατίθεται αποκλειστικά στους ραγιάδες, όταν αυτοί παρέχουν εξέγγυα για την αφοσίωσή τους στην εξουσία. Κατά την περίοδο ακριβώς αυτή οι κλέφτες, ανυπότακτοι ραγιάδες, έχουν πληθυνθεί και η Πύλη είναι υποχρεωμένη να τους αντιμετωπίσει πριν οι μεμονωμένες ενέργειές τους μεταβληθούν σε εξέγερση.

Για τον λόγο αυτό στα χρόνια του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς (1520-1566) δημιουργήθηκε στην Ελλάδα δίκτυο από αρματολίκια, σε περιοχές που τις γνωρίζουμε από τουρκικά έγγραφα του δευτέρου μισού του δέκατου έκτου αιώνα. Συγκεκριμένα ιδρύονται τα αρματολίκια των Ιωαννίνων, της Αρτας (Τζουμέρ-

κων) των Αγράφων, των Σερβίων, των Γρεβενών, της Ελασσόνας και του Δομενίκου, των Τρικάλων, της Ανασελίτσας (βόρεια Μακεδονία), του Κάρλελι (Αιτωλίας) και του Πατρατζικίου (Υπάτης).

Στην Πελοπόννησο δεν αναφέρεται ούτε ένα αρματολίκι. Εύστοχα έχει παρατηρηθεί ότι τα διάσπαρτα στην περιοχή κάστρα, αλλά και γεωγραφικοί παράγοντες υπήρξαν αιτία να μην εφαρμοσθεί ο θεσμός.

Προς τον αγώνα

Ως το τέλος του δέκατου έβδομου αιώνα οι αρματολοί, εκτός από τη φύλαξη των οδικών περασμάτων και των συνόρων, ανελάμβαναν, υπό τη διοίκηση του μαρτολός-μπασι, τη δίωξη των κλεφτών στις περιοχές της δικαιοδοσίας τους. Γενικά, όπως διαπιστώνεται, από τουρκικές κυρίως αλλά και από βενετικές και ελληνικές πηγές, η σχέση των αρματολών με την τουρκική εξουσία ήταν σχέση υποταγής. Η υποταγή όμως αυτή ήταν συμβατική και στις αρχές του δέκατου ογδοού αιώνα έχουμε συγκεκριμένες ενέργειες που μετατοπίζουν τους αρματολούς από την υποτέλεια στην ανεξαρτησία και στην απαρχή μιας άτυπης στην αρχή, ουσιαστικής αργότερα, συνεργασίας με τους κλέφτες.

Η αρχή έγινε στη Νάουσα: το 1705 Τούρκος αξιωματούχος (σιλιχτάρης) πήγε στην περιοχή με την εντολή να στρατολογήσει νέους για τα τάγματα των γενιτσάρων. Οι κάτοικοι, αντιστάθηκαν στο παιδομάζωμα, σκότωσαν τον σιλιχτάρη και δύο συνοδούς του, «εν τέλει δε» –μας πληροφορεί τουρκικό έγγραφο– «σχηματίσαντες συμμορίαν εξ εκατόν και πλέον κακούργων οι άπιστοι ούτοι φονείς, έχοντες επικεφαλής τον αρματολόν Ζήσην Καραδήμον και τους δύο αυτού υιούς, ύψωσαν την σημαίαν της ανταρσίας και διατρέχοντες νυν τα όρη και τας πεδιάδας των καζάδων Βεροίας και Ναούσης μυρία διέπραξαν και εξακολουθούν να διαπράττουν κακουργήματα». Σε φερμάνι της 13ης Ιουνίου 1714, που απευθύνεται προς τους ιεροδικαστές και άλλους Τούρκους αξιωματούχους της Θεσσαλονίκης, μαρτυρείται συνεργασία αρματολών και κλεφτών: «οι εις τους καζάδες Γιαννιτών και Εδέσσης κλέφτες και αρματολοί κατά την συνήθειά των αποσυρθέντες εις τα πέριξ όρη συνεκέντρωσαν περί τους εβδομήκοντα ή ογδοήκοντα ομόφρονάς των, διαπράττοντες πλείστας ληστείας και λεηλασίας».

Ανδρεία αδιήγητος...

Οι ενέργειες αυτές, και άλλες ίσως που δεν μας είναι ακόμη γνωστές από έγγραφα, συνετέλεσαν πιθανότατα στην αφαίρεση των αρματολικιών από τους Έλληνες και στην ανάθεσή τους στους εξισλαμισμένους Αλβανούς. Από την περίοδο αυτή οι αρματολοί εντάσσονται βαθμιαία στο ισχυρό ρεύμα που οδηγεί προς τον αγώνα για την ελευθερία. Έτσι λίγα χρόνια πριν από τα Ορλωφικά, το

▲ Παλληκάρη της Σελαιίδας - αρματολός περιοχής της Ηπείρου στα όρια με την Αιτωλοακαρνανία. Εικονίζεται με τον πρέσβη οσολισμό και τα άρματά του: πιστόλες στο σελάχι της μέσης, οπάθα κρεμασμένη στο πλευρό, χρυσοπλούμιστο γιλέκο-θώρακα. Λιθογραφία του Louis Dupre.

1765, πολλοί καπετάνιοι, παλαιοί αρματολοί, προσπαθούν να εξεγείρουν τους κατοίκους της περιοχής της Λάρισας εναντίον των διορισμένων από τις τουρκικές αρχές δερβεναγάδων. Λίγα χρόνια αργότερα, μόλις αρχίζει να συνταράσσεται ο Ελληνισμός από το κίνημα των Ορλώφ, οι αρματολοί της Ρούμελης, της Θεσσαλίας και της Ηπείρου θα αποτελέσουν, μαζί με τους κλέφτες, ισχυρή δύναμη στις επιχειρήσεις κατά των Τούρκων, καθώς και αργότερα κατά το κίνημα του Λάμπρου Κατσώνη. Τα αρματολίκια στην τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας, μαζί με τα λημέρια των κλεφτών, γίνονται οι εστίες που πυρακτώνουν τον απελευθερωτικό αγώνα. Σε αυτά στήριζε τις ελπίδες του ο Ρήγας, αυτούς καλούσε στον «Ύμνο πατριωτικό της Ελλάδος» και από αυτούς περίμενε την απελευθέρωση ο Ανώνυμος της «Ελληνικής Νομαρχίας» (1806): «Την σήμερον εις όλην την Ελλάδα ευρίσκονται βέβαια περισσότεροι από δέκα χιλιάδας, των οποίων η ανδρεία είναι αδιήγητος και η αγάπη διά την ελευθερίαν απεριγραπτος». ❀

Το Βασιλικό Μακεδονικό

Του Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗ

Καθηγητή της Νεώτ. Ιστορίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης

ΕΊΔΑΜΕ σε άλλο σημείωμα του αφιερώματος αυτού ότι η παρουσία των Ελλήνων μισθοφόρων στις ισπανικές κτήσεις της Ιταλίας άρχισε να μειώνεται δραστικά από τα μέσα του 17ου αιώνα και εξής. Αυτό τουλάχιστον υποδηλώνουν οι εξαιρετικά πενιχρές πληροφορίες μας, που αφορούν μάλιστα μεμονωμένες περιπτώσεις. Παρ' όλα αυτά, η παράδοση της ελληνικής μισθοφορίας στην ιταλική χερσόνησο δεν έπαψε να υφίσταται: οι Βενετοί π.χ., οι πρώτοι που είχαν μεταφέρει στη βόρεια Ιταλία συγκροτημένες μονάδες «stradioti», εξακολούθησαν και κατά τον 17ο και κατά τον 18ο αιώνα να στρατολογούν Δαλματούς, Αλβανούς και Έλληνες ενόπλους, με τους οποίους πλαισιώναν τις φρουρές τους είτε στις εναπομένουσες κτήσεις τους στην ελληνική Ανατολή είτε στην Terra Firma. Πάντως, από τα μέσα του 17ου αιώνα και εξής οι στρατολογήσεις τους άρχισαν να περιορίζονται στα χωριά της Χιμάρας, από όπου άλλωστε, αντλούσαν και παλαιότερα σημαντικό τμήμα των «stradioti». Κατά τη διάρκεια λοιπόν των τριών τελευταίων τουρκοβενετικών πολέμων (1645-1669, 1684-1699, 1715-1718) οι Χιμαριώτες συμμετείχαν στις εκθροιστικές στο πλευρό των Βενετών, όχι μόνο ως αυτόνομοι ακροβολοί, αλλά και ως μισθοφόροι, συντεταγμένοι σε ειδικό σώμα, το «Reggimento Cimarriotto».

Αυτό ακριβώς το «Reggimento» χρησίμευσε ως πρότυπο και στο βασίλειο της Νεάπολης και της Σικελίας, το οποίο, αμέσως σχεδόν μετά την άνοδο στον θρόνο του δραστήριου Βουρβόνου βασιλιά Καρόλου Ζ' (1734-1759) άρχισε να στρατολογεί Χιμαριώτες για να συγκροτήσει ένα ανάλογο δικό του μισθοφορικό σώμα. Οι στρατολογίες βέβαια αυτές δεν ήταν πρωτόγνωρες για τους νέους κυρίαρχους της Κάτω Ιταλίας: Η περιοχική εξακολουθούσε να διατηρεί τις πατροπαράδοτες (από τον 15ο αιώνα) στενές σχέσεις της με τους κατοίκους των αντίπερα παραλίων του Ιονίου και ιδιαίτερα της Χιμάρας και της χριστιανικής Αλβανίας. Εξάλλου, η παράδοση των παλαιών μισθοφόρων (estradiotes) της ισπανικής περιόδου ήταν ακόμα ζωντανή χάρη στην παρουσία στο νεαπολιτανικό στρατό αρκετών Ηπειρωτών (μερικές φορές και ανδρών του βενετικού «Συντάγματος»). Ανάμεσά τους και ο βετερά-

νος Χιμαριώτης Στρατής Γκίκας, ο οποίος το 1734 ανέλαβε, σε συνεργασία με τον Ηπειρώτη έμπορο Αθανάσιο Γλυκή, να διενεργήσει στα χωριά της Χιμάρας τις πρώτες στρατολογήσεις για λογαριασμό των Βουρβόνων της Νεάπολης. Εναν χρόνο αργότερα, το 1735, είχε κιόλας οργανωθεί ο πρώτος πυρήνας της νέας αυτής μισθοφορικής δύναμης: αποτελούνταν σχεδόν αποκλειστικά από Χιμαριώτες. Ακολούθησαν νέες στρατολογήσεις, με τις οποίες ο Γκίκας κατάφερε να αναπτύξει στα 1738 την αρχική του δύναμη σε πλήρες τάγμα (battaglione).

Αμέσως μετά τη δημιουργία του, το νεαπολιτανικό χιμαριώτικο τάγμα άρχισε να προσελκύει και άλλους άνδρες, τη φορά αυτή από το βενετικό «Reggimento Cimarriotto». Το βασικότερο κίνητρο ήταν οικονομικό: οι Βουρβόνοι πρόσφεραν διπλάσιες αποδοχές σε σύγκριση με τους Βενετούς, προκαλώντας, όπως ήταν επόμενο, τις έντονες αντιδράσεις των τελευταίων. Επαναλήφθηκε δηλαδή έπειτα από αιώνες εκείνο που είχε συμβεί με τους «stradioti» του 15ου και 16ου αιώνα, οι οποίοι, αναζητώ-

ντας καλύτερους μισθούς, είχαν μεταπηδήσει –ομαδικά και παρά τις αντιδράσεις των Βενετών– στο ισπανικό στρατόπεδο. Ενας μάλιστα από τους αξιωματικούς του βενετικού στρατού, ο Κεφαλλονίτης Γεώργιος Χωραφάς (1692-1775), ανέλαβε το 1739 τη διοίκηση του νεαπολιτανικού τάγματος, με τον Στρατή Γκίκα ως υποδιοικητή. Ο Χωραφάς –μια σημαντική προσωπικότητα, με αναμφισβήτητες οργανωτικές ικανότητες, αξιόλογη παιδεία και ποικίλα ενδια-

φέροντα (φιλολογικά και επιστημονικά)– κατάφερε σύντομα να πολλαπλασιάσει τον αριθμό των ανδρών του, στρατολογώντας τους από διάφορες περιοχές του ελληνικού χώρου:

από τα Επτάνησα, την Ηπειρο, τη Μακεδονία, τη Στερεά, την Πελοπόννησο, τα νησιά του Αιγαίου, ακόμα και από την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη.

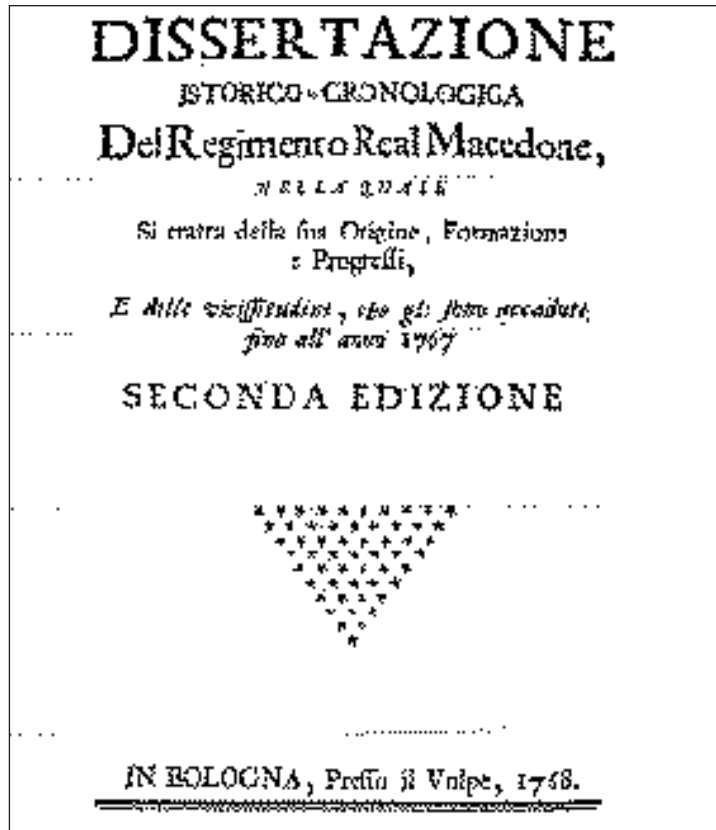
Μετά την ολοκλήρωση των νέων στρατολογιών, στα 1754, το αρχικό τάγμα αναπτύχθηκε σε πλήρες Σύνταγμα, με δύο τάγματα των 13 λόχων. Η δύναμη αυτή (στην οποία τώρα, εκτός από τους Έλληνες, συμμε-

◀ Ο Γεώργιος Χωραφάς (1692-1775), σημαντική προσωπικότητα με αξιόλογη παιδεία και ποικίλα ενδιαφέροντα (φιλολογικά και επιστημονικά), αναδιοργάνωσε τους Έλληνες μισθοφόρους των Δύο Σικελιών. Στη φωτογραφία, το εξώφυλλο της πολυτελούς έκδοσης, στην οποία απαντάται τα πολεμικά τους κατορθώματα.

τείχαν και μισθοφόροι από άλλες βαλκανικές περιοχές) ονομάστηκε «Reggimento Real Macedone» (πιθανότατα μετά από εισήγηση του Χωραφά), επειδή στην αντίληψη της εποχής ο όρος «Μακεδονία» συμπεριελάμβανε ολόκληρη σχεδόν τη βορειοδυτική ελληνική χερσόνησο, μαζί με την Αλβανία, τη Δαλματία και τμήμα του Μαυροβουνίου! Η στρατολόγηση, πάντως, και ξένων στο «Βασιλικό Μακεδονικό Σύνταγμα» προκάλεσε στη δεκαετία του 1760 αρκετές διχογνωμίες στην ηγεσία του: Μερικοί επέμεναν ότι θα έπρεπε να είναι στελεχωμένο αποκλειστικά με Έλληνες· άλλοι θεωρούσαν απαραίτητη τη συμμετοχή και «Ιλλυριών» μισθοφόρων. Ο Χωραφάς μάλιστα επιχειρηματολόγησε τη συμμετοχή και άλλων «nazioni» με αναφορές στο παράδειγμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, αλλά και στη θρησκευτική και πολιτιστική συγγένεια των «Ιλλυριών» με τους Έλληνες. Τελικά, η συμμετοχή των αλλοεθνών παρέμεινε σε χαμηλά επίπεδα, ενώ η πλειοψηφία των Χιμαριωτών ήταν πάντοτε σταθερή και αδιαμφισβήτητη.

Από τα πιο αξιόμαχα

Το «Βασιλικό Μακεδονικό Σύνταγμα» εξελίχτηκε σύντομα σε μια από τις πιο αξιόμαχες μονάδες της Κάτω Ιταλίας, παίρνοντας μέρος σε όλες τις στρατιωτικές επιχειρήσεις του νεαπολιτανικού στρατού μέσα και έξω από την επικράτεια του βασιλείου: αρχικά (1745-1746) στις συγκρούσεις που πραγματοποιήθηκαν στην κεντρική ιταλική χερσόνησο κατά τον πόλεμο για τη διαδοχή του αυστριακού θρόνου (1740-1748), στη συνέχεια (στη δεκαετία του 1750) σε αμφίβιες επιχειρήσεις στην Τριπολιτίδα για την καταστροφή των εκεί πειρατικών ορμητηρίων και, τέλος (1798-1814), στις πολεμικές αναμετρήσεις μεταξύ των αντεπαναστατικών δυνάμεων και των Γάλλων και Ιταλών συνεργατών τους στη Ρώμη, τη Νεάπολη και τη Σικελία, αλλά και έξω από τα ιταλικά εδάφη. Το Σύνταγμα επίσης χρησιμοποιήθηκε επανειλημμένα για την πάταξη της ληστείας στο

**Έλληνες μισθοφόροι
στο βασίλειο
της Νεάπολης
και της Σικελίας**

Σύνταγμα

εσωτερικό του βασιλείου, αλλά και για την κατάπιξη λαϊκών εξεγέρσεων στη Σικελία και στην Καλαβρία.

Ο Χωραφάς διοίκει το «Reggimento» (με το βαθμό του αντιστρατήγου) ως τον θάνατό του, το 1775, οπότε τον διαδέχτηκε ο Στρατής Γκίκας. Μετά τον θάνατο του Γκίκα (1784) ανέλαβε ως προσωρινός διοικητής ο Χιμαριώτης επίσης συνταγματάρχης Βλάσος, ο οποίος σύντομα παρέδωσε την ηγεσία του Συντάγματος στον γιο του Στρατή, Αθανάσιο Γκίκα. Όταν ανέλαβε τη διοίκηση ο Αθανάσιος Γκίκας (που παρέμεινε στη θέση αυτή για δεκαπέντε χρόνια περίπου, ως το 1798) το «Βασιλικό Μακεδονικό Σύνταγμα» είχε δύναμη 2.012 ανδρών. Στο μεταξύ διενεργούνταν –κυρίως στην Ηπειρο– νέες στρατολογίες από τον Χιμαριώτη επίσης αξιωματικό Κωνσταντίνο Κασνέτσι, που ανέβαζαν διαρκώς τον αριθμό των ανδρών του Συντάγματος. Μετά την κοινή αγγλο-νεαπολιτανική ναυτική εκστρατεία εναντίον της Τουλώνας, το 1793 (στην οποία συμμετείχε και το «Μακεδονικό Σύνταγμα»), το «Reggimento» χωρίστηκε σε δυο μεγάλα τμήματα, σχηματίζοντας πια δύο Συντάγματα, ενταγμένα όμως σε μια ενιαία «Μακεδονική Ταξιαρχία» (Brigata Macedone) και με γενικό διοικητή τον πρίγκιπα Ludwig Adolf της Σαξονίας. Στο μεταξύ, η αναμενόμενη γαλλική εισβολή στο βασίλειο της Νεάπολης ανάγκασε το 1797 τους αξιωματικούς του Συντάγματος να προχωρήσουν σε νέες στρατολογήσεις στην Ηπειρο. Η προσπάθεια απέδωσε τον επόμενο χρόνο 600 άνδρες, οι οποίοι συγκρότησαν νέα στρατιωτική μονάδα που πήρε την επωνυμία «Τάγμα Αλβανών Κυνηγών» (Battaglione dei Cacciatori Albanesi). Η διοίκηση του τάγματος αυτού ανατέθηκε στον κύριο οργανωτή του, τον Κωνσταντίνο Κασνέτσι.

Ανατροπές

Η συμμετοχή του βασιλιά της Νεάπολης Φερδινάνδου Δ' (1759-1799/1805, 1815-1816) στον αγγλορωσικό αντιγαλλικό συνασπισμό υποχρέωσε τις δυνάμεις του βασιλείου (μαζί βέβαια και τα μισθοφορικά του σώματα) να εκστρατεύσουν στη Ρώμη. Υστερα από άγριες συγκρούσεις μέσα και γύρω από την Αιώνια Πόλη, οι νεαπολιτανικές δυνάμεις κατέλυσαν, στα τέλη του 1798, τη νεαρή «Ρωμαϊκή Δημοκρατία». Σύντομα, ωστόσο, η αντεπίθεση των Γάλλων αντέστρεψε τα πράγματα: οι Νεαπολιτανοί ηττήθηκαν και το καθεστώς του Φερδινάνδου καταλύθηκε, δίνοντας τη θέση του στην πρόσκαιρη (23 Ιανουαρίου-

23 Ιουνίου 1799) ιακωβινική «Παρθενόπεια Δημοκρατία» (Repubblica Partenopea). Οι ραγδαίες αυτές εξελίξεις προκάλεσαν αναπόφευκτα τη διάλυση των δύο «χιμαριώτικων» μισθοφορικών σωμάτων της Νεάπολης και τον επαναπατρισμό ενός μεγάλου τμήματος των ανδρών τους. Μερικοί, πάντως, αποδέχτηκαν τη νέα κατάσταση και υπηρέτησαν, ως αξιωματικοί, στη στρατιωτική δύναμη της «Παρθενόπεια Δημοκρατίας».

Σύντομα, ωστόσο, τα πράγματα ανατράπηκαν και πάλι: με τον δεύτερο αντιγαλλικό συνασπισμό επανήλθε, το καλοκαίρι του 1799, το βουρβονικό καθεστώς. Η παλινόρθωση του Φερδινάνδου άνοιξε τον δρόμο στην ανασύσταξη των Ελλήνων και Αλβανών μισθοφόρων του βασιλείου σε δυο νέες μονάδες: στο «Τάγμα των Μακεδόνων Κυνηγών» (Battaglione dei Cacciatori Macedoni) και στο «Σύνταγμα Αλβανίας» (Reggimento Albania). Η δράση, πάντως, των δύο αυτών σωμάτων δεν παρουσιάζει πια τα εντυπωσιακά δείγματα του «Reggimento Real Macedone» της προεπαναστατικής περιόδου. Αλλωστε, η επιστροφή των Γάλλων (αυτοκρατορικών τώρα) στη Νεάπολη, το 1805, προκάλεσε νέα ανατροπή του Φερδινάνδου (13 Φεβρουαρίου 1806) και την αντικατάστασή του από τον τοποτηρητή του Ναπολέοντα, Ιωσήφ Βοναπάρτη. Η νέα αυτή δραματική ανατροπή προκάλεσε και νέα διάλυση των δύο μισθοφορικών σωμάτων: Ένα μέρος των ανδρών τους διαπαινώθηκε στη Σικελία, για να πλαϊσιώσει, σε ιδιαίτερο σώμα (που διατηρήθηκε ως το 1812), τα λείψανα του νεαπολιτανικού στρατού που κατέφυγαν εκεί μαζί με τον εξόριστο Φερδινάνδο. Μεσολάβησε μια πενταετία κατά την οποία οι άνδρες και οι

▲ Επιτύμβια προίση του Δημητρίου Λέκκα (1779-1862) στον περίβολο της ελληνικής εκκλησίας Αγίων Πέτρων και Παύλων στη Νεάπολη της Ιταλίας. Ο Δ. Λέκκας, με καταγωγή από το χωριό Αρναμάδες της Χειμάρρας, μπορεί να θεωρηθεί ο τελευταίος Έλληνας μισθοφόρος της Κάτω Ιταλίας. Στα 1860 διορίστηκε επιθεωρητής του πεζικού του βασιλείου των Δύο Σικελιών (φωτ.: Salvatore de Lucia).

◀ Επиграφή (12 Σεπτ. 1855) στην ελληνική εκκλησία της Νεάπολης που επιβεβαιώνει τη θετική παρέμβαση του βασιλιά Φερδινάνδου Β' για τη διατήρηση του ορθόδοξου χαρακτήρα της ελληνικής κοινότητας της Νεάπολης έναντι των ονυιών της Καλαβρίας. Οι αγώνες αυτοί άρχισαν από τον 16ο αι. και συνεχίστηκαν ως την ενοποίηση της Ιταλίας στα 1861 (φωτ.: S. de Lucia).

▲► Η ελληνική εκκλησία των Αγίων Πέτρον και Παύλον στη Νεάπολη (δεξιά) αποτέλεσε κέντρο των Ελλήνων μισθοφόρων τον ισπανικού στρατού επί τρεις αιώνες περίπου (15ος - μέσα τον 19ο αι.). Κτίστηκε το 1518 από τον Θωμά Αοάνη Παλαιολόγο, Έλληνα μισθοφόρο που έδρασε στην Κ. Ιταλία (τέλη 15ου - αρχές 16ου αι.). Με πύρινα τον ναό, δημιουργήθηκε λίγο αργότερα και η ομώνυμη Αδελφότητα, γύρω από την οποία ονομαζόταν όλοι οι Έλληνες της Νεάπολης (φωτ.: Αρχείο ναού). Πάνω άποψη του εσωτερικού του ναού (φωτ.: S. de Lucia).

αξιωματικοί των δύο σωμάτων σκορπίστηκαν στους πέντε ανέμους, προσφέροντας τις υπηρεσίες τους σε διάφορες δυνάμεις, συχνά αντίπαλες μεταξύ τους (στη Γαλλία, τη Μ. Βρετανία και τη Ρωσία).

Ανασύνταξη

Το 1816, μετά την πτώση του Ναπολέοντα, ο Φερδινάνδος επανήλθε και πάλι, τη φορά αυτή ως ηγεμόνας του Βασιλείου των Δύο Σικελιών και με στρατιωτικό διοικητή της Απουλίας τον Richard Church, έναν παλαιό Βρετανό αξιωματικό που είχε διακριθεί ήδη σε πολλά μέτωπα (στην Αίγυπτο, την Ιταλία κ.α.). Ο Church συνδέθηκε με τον ελληνικό κόσμο αρκετά χρόνια πριν από την Επανάσταση του 1821. Στα 1809-1814, όταν υπηρετούσε στα Επτάνησα, είχε οργανώσει δύο ελληνικά Συντάγματα ελαφρού πεζικού. Από το 1817 λοιπόν ο Church άρχισε στη Νεάπολη να ανασυντάσσει τους βετεράνους των δύο παλαιότερων χιμαριώτικων μισθοφορικών σωμάτων, αλλά και να στρατολογήει νέα στελέχη από τα διαλυμένα ελληνικά Συντάγματα της Επτανήσου. Με τη νέα του δομή το «Battaglione dei Cacciatori Macedoni» χρησιμοποιήθηκε κυρίως σε επιχειρήσεις στο εσωτερικό του βασιλείου, αρχικά εναντίον της ενδημικής στην Κάτω Ιταλία και ιδιαίτερα στη Σικελία ληστείας και στη συνέχεια (καλοκαίρι του 1820) εναντίον της λαϊκής εξέγερσης των «καρμπονάρων». Τελικά, οι επαναστάτες κατάφεραν να επιβληθούν και να αποσπάσουν από τον απολυταρχικό Φερδινάνδο, έστω και προσωρινά, την παραχώρηση συνταγματικών ελευθεριών.

Με την έναρξη της νέας περιόδου στην ιστορία της Νεάπολης έκλεισε ουσιαστικά και ο κύκλος της δράσης των ελληνικών μισθοφορικών σωμάτων στην Κάτω Ιταλία. Οι άνδρες τους είτε επαναπατρίστηκαν είτε αναζήτησαν εργασία σε άλλες χώρες (κυρίως στη Ρωσία, αλλά και στα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα). Με την έκρηξη, ωστόσο, της Επανάστασης του 1821 οι περισσότεροι έσπευσαν στην Ελλάδα, πραγματοποιώντας επιτέλους ένα όνειρο που είχαν και αυτοί, αλλά και όλοι οι προγενέστεροι Έλληνες ομότεχνοί τους: να διαθέσουν δηλαδή την πολεμική τους εμπειρία όχι υπηρετώντας πα ξένους ηγεμόνες, αλλά τη δική τους πατρίδα. ✎

Βιβλιογραφία:

G. Corafà, «Dissertazione storico-cronologica sul Reggimento Real Macedone...», Bologna 1767.

R. Manselli, «Il Reggimento Albanese Real Macedonia [!] durante il Regno di Carlo di Borbone», Archivio Storico per le Province Napoletane, 32 (1950-51), σ. 142-167.

N. Ch. Pappas, «Balkan Foreign Legions in the 18th Century Italy: The 'Reggimento Real Macedone' and its Successors», Nation and Ideology, επιμ. Ivo Banac κ.ά., Νέα Υόρκη 1981, σ. 35-59.

Στις στρατιές του Ναπολέοντα

Τον ΦΟΪΒΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Ιστορικού

ΦΟΡΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΑΤΡΕΠΤΙΚΟΥ πνεύματος της Γαλλικής Επανάστασης στη βαλκανική χερσόνησο, εκτός από τους εμπόρους και τους διανοουμένους, υπήρξαν και όσοι κάτοικοί της εντάχθηκαν και υπηρέτησαν στον γαλλικό στρατό των πολέμων της Επανάστασης και του Ναπολέοντα. Οι ελπίδες τους για μία ενεργό ανάμειξη της Γαλλίας στην οθωμανική αυτοκρατορία τις περισσότερες φορές διαψεύστηκαν, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι θα έπρεπε να υποτιμήσουμε τη γαλλική επίδραση στη σκέψη των περισσότερων βαλκάνιων επαναστατών των αρχών του 19ου αι. Τα λόγια του Κολοκοτρώνη είναι χαρακτηριστικά: «Η γαλλική επανάσταση και ο Ναπολέων έκαμε κατά την γνώμη μου, να ανοίξει τα μάτια του κόσμου».

Την πιο γνωστή περίπτωση Ελλήνων μισθοφόρων του γαλλικού στρατού αποτελεί το στρατιωτικό σώμα που εντάχθηκε στις τάξεις του στην Αίγυπτο, διοικούμενο από τον Νικόλαο Παπάζογλου (ή Τσεσμελή, ανάλογα εάν υπηρετούσε χριστιανούς ή μουσουλμάνους εργοδότες). Όταν οι Γάλλοι συγκρούστηκαν με τον Μαμελούκο ηγέτη Μουράτ Μπέη, ο στολίσκος του Τσεσμελή τους αντιστάθηκε σθεναρά, τόσο στο Shubrakhit, στον Νείλο, όσο και στη μάχη των Πυραμίδων. Επειτα από την ήττα του Μουράτ, ο διοικητής του δέχτηκε τον Ιούλιο του 1798 την προσφορά του Ναπολέοντα και οι άνδρες του, κυρίως πυροβολητές και ναύτες, ενσωματώθηκαν στη γαλλική εκστρατευτική δύναμη στην Αίγυπτο και ανέλαβαν αστυνομικά καθήκοντα στον Νείλο τον Ιούλιο του 1798.

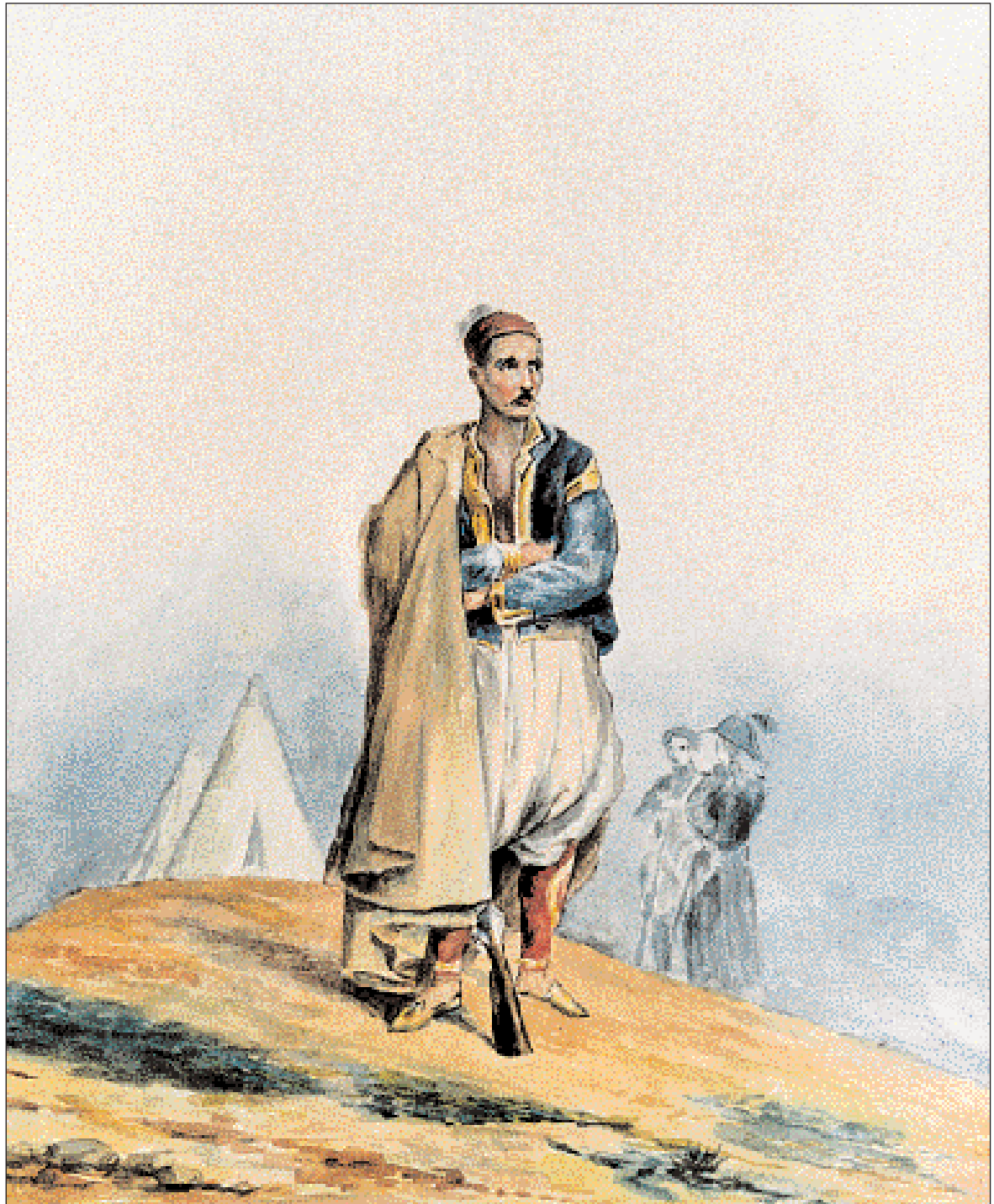
Κυνηγοί της Ανατολής

Ο Νικόλαος Παπάζογλου διακρίθηκε στην καταστολή της δεύτερης εξέγερσης του Καΐρου την άνοιξη του 1800 και διορίστηκε από το στρατηγό Kléber, chef de brigade, διοικητής της νέας *Légion Grecque* (Ελληνική λεγεώνα), που δημιουργήθηκε από τους τρεις παλιούς του λόχους, ενδυναμωμένους έως 1.500 άνδρες συνολικά. Την ίδια εποχή οι Γάλλοι ξεκίνησαν

τη δημιουργία της *Légion Copte* (Κοπτική Λεγεώνα), που αποτελούσαν τόσο Κόπτες που βρίσκονταν στις τάξεις του γαλλικού στρατού όσο και νέοι εθελοντές, με τελική δύναμη 700 ή 800 ανδρών. Τα δύο αυτά σώματα θα ακολουθήσουν τον γαλλικό στρα-

τό στη Μασσαλία το 1801, όπου θα συνδυαστούν για να αποτελέσουν τους *Chasseurs d' Orient* (Κυνηγοί της Ανατολής).

Από τις αρχές του 1802 έως το 1806, οι *Chasseurs d' Orient* παρέμειναν στη Νότια Γαλλία, αρχικά στη

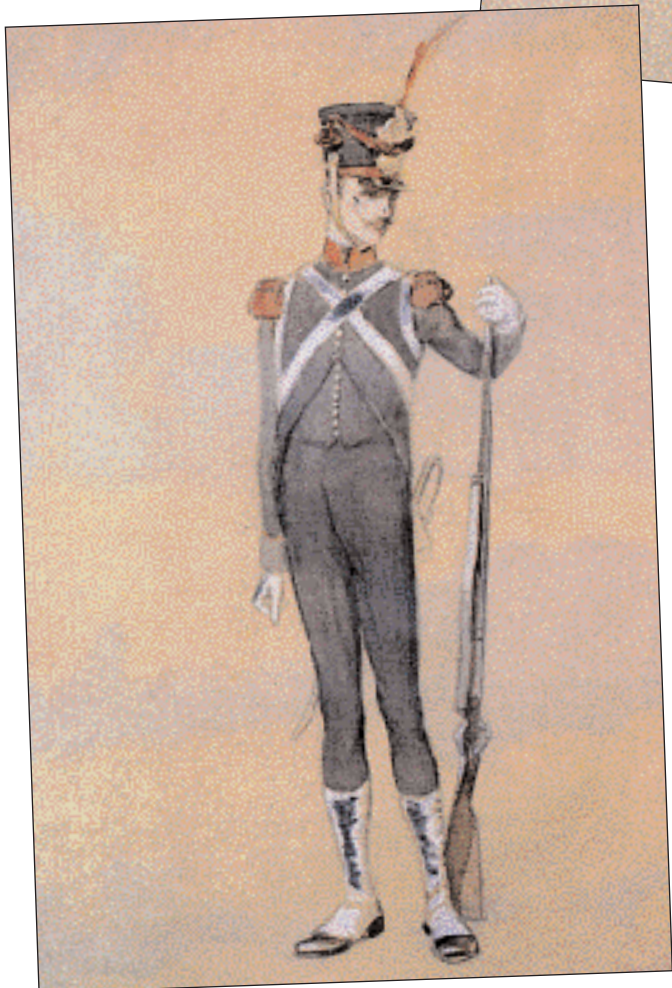

▲ Στρατιώτης της Ελληνικής Λεγεώνας που συγκρότησαν Έλληνες ναύτες στην Αίγυπτο το 1798-99 με διοικητή τον Νικόλαο Παπάζογλου. Υδατογραφία του Horace Vernet (Συλλογή Εθνικού Ιστορικού Μουσείου).

▲ Στρατιώτης των Κυνηγών της Ανατολής (Chasseurs d' Orient). Το σύνταγμα αυτό προέκυψε από τον συνδυασμό της Ελληνικής και της Κοπτικής Λεγεώνας στις αρχές του 1802 στη Γαλλία. Υδατογραφία του J. Sorieul (Συλλογή Εθνικού Ιστορικού Μουσείου).

▼ Σουλιώτης αξιωματικός του Αλβανικού Συντάγματος, το οποίο διαδέχτηκε (από το 1807) τη Λεγεώνα των Ελαφρών Σκοπευτών. Η τελευταία αποτελούνταν από άτακτα σώματα Ηπειρωτών και Σουλιωτών, τα οποία πέρασαν από τους Ρώσους στους Γάλλους, μετά την κάθοδο των τελευταίων στα Επιάνησα. Υδατογραφία του J. Sorieul (Συλλογή Εθνικού Ιστορικού Μουσείου).

◀ Στρατιώτης του Επιανησιακού Συντάγματος στην υπηρεσία των Γάλλων. Το σώμα αυτό αποτελούνταν κυρίως από Επιανήσιους αλλά και από Ιταλούς στρατιώτες. Υδατογραφία του J. Sorieul (Συλλογή Εθνικού Ιστορικού Μουσείου).

Μασσαλία και κατόπιν –σε μία προσπάθεια να περιοριστούν οι λιποταξίες– στην Τουλώνη. Η δύναμη του συντάγματος μειωνόταν σταθερά, πολύ περισσότερο από τη στιγμή που υπήρχε καθημερινή επαφή με τα ελληνικά πλοία στα γαλλικά λιμάνια. Το μονότονο καθήκον της φρούρησης διέκοψε η εκστρατεία της Δαλματίας, όπου οι Chasseurs d' Orient διακρίθηκαν ιδιαίτερα στη διάσπαση της πολιορκίας της Ραγούζας (Dubrovnik). Τα επόμενα τρία χρόνια θα χρησιμοποιηθούν για την επίβλεψη στρατηγικών θέσεων, ενώ ο Παπάζογλου θα μεταβεί το 1807 στην Ηπειρο, για να επιβλέψει τα οχυρωματικά έργα του Αλή πασά και να στρατολογήσει άνδρες για τους μόνιμα ευάριθμους Chasseurs d' Orient. Το ίδιο πρόβλημα προκαλεί και τη μεταφορά τους στα κατεχόμενα από τους Γάλλους Ιόνια νησιά το 1809.

Η κατοχή αυτή είχε δώσει νέα ώθηση στην υπηρεσία ελληνικών στρατιωτικών σωμάτων στον γαλλικό στρατό. Με την κάθοδό τους στα νησιά, οι Γάλλοι κληρονόμησαν από τους Ρώσους τα άτακτα στρατιωτικά σώματα, κυρίως από Ηπειρώτες και Σουλιώτες, που αποτελούσαν τη Λεγεώνα των Ελαφρών Σκοπευτών. Επειτα από ρωσική πρόταση τα σώματα αυτά εντάχθηκαν στη γαλλική υπηρεσία στα τέλη του 1807, και στις αρχές του 1808 σε δύο σχηματισμούς, στο Régiment Albanais (Αλβανικό σύνταγμα),¹ με τρία τάγματα των εννέα

◀ Γάλλος στρατιωτικός διδάσκει τον χειρισμό των πυροβόλων σε στρατιώτες του Αλβανικού Συντάγματος στην Κέρκυρα. Λιθογραφία από σχέδιο του Horace Vernet.

λόχων το καθένα και στο τάγμα των *Chasseurs a pied Grecques* (πεζοί Έλληνες Κυνηγοί) που περιελάμβανε οκτώ λόχους. Ο Berthier αναδιοργάνωσε τελικά τους ατάκτους το καλοκαίρι του 1809 σε στρατιωτικό σώμα με τον τίτλο *Régiment Albanais*, που το αποτελούσαν έξι τάγματα υπό την ηγεσία του chef de bataillon (διοικητή τάγματος) Minot.

Αλβανικό σύνταγμα

Τις αρχικά θετικές εντυπώσεις των Γάλλων για το Αλβανικό σύνταγμα αμαύρωσε η σχετική ευκολία με την οποία οι άντρες του άλλαξαν στρατόπεδο κατά τη διάρκεια της βρετανικής επίθεσης στη Ζάκυνθο, στην Κεφαλονιά και στην Ιθάκη τον Οκτώβριο του 1809. Στην Αγία Μαύρα, από τους 34 αξιωματικούς και 789 άνδρες, που υπηρετούσαν υπό τις διαταγές του στρατηγού Camus, αυτομόλησαν σχεδόν όλοι κατά τη διάρκεια της πολιορκίας, με την εξαίρεση δεκατριών ανδρών και του διοικητή τους Μπότσαρη, ο οποίος δικάστηκε από στρατοδικείο με την κατηγορία της συνεννόησης με τον εχθρό, χωρίς όμως να καταδικαστεί. Παρά το γεγονός ότι οι στρατιώτες του Αλβανικού συντάγματος που φρουρούσαν την Κέρκυρα καυτηρίασαν και καταδίκασαν έντονα τη διαγωγή των συναδέλφων τους στην Αγία Μαύρα την άνοιξη του 1810, το γαλλικό υπουργείο Πολέμου δυσπιστούσε για την αφοσίω-

ση και την πίστη των «Αλβανικών» στρατευμάτων.

Τις ίδιες επιφυλάξεις διατηρούσε και ο Ναπολέων, ο οποίος διέταξε τον Οκτώβριο του 1810 τον περιορισμό του Αλβανικού συντάγματος σε χίλιους άνδρες περίπου και την αποστολή των υπολοίπων στο βασίλειο της Νεαπόλεως. Το σχέδιο αυτό ματαιώθηκε τόσο λόγω της άρνησης των «Αλβανών» να μετακινηθούν όσο και της παρελκυστικής πολιτικής των αρχών της Κέρκυρας και της Νεάπολης. Η γαλλική πλευρά επεξεργάστηκε ανάμεσα στα 1811-1813 διάφορα σχέδια, όπως τη συγχώνευση του Αλβανικού συντάγματος με τους *Chasseurs d'Orient* ή την ενσωμάτωσή τους στην Αυτοκρατορική Φρουρά, αλλά το μόνο που πραγματοποιήθηκε ήταν η αναδιοργάνωση του συντάγματος τον Νοέμβριο του 1813 από έξι σε δύο τάγματα, το καθένα από έξι λόχους. Όταν το επόμενο έτος η Κέρκυρα παραδόθηκε στους Βρετανούς, το Αλβανικό σύνταγμα είχε την τύχη των ανάλογων στρατιωτικών σχηματισμών στη βρετανική υπηρεσία: αν και οι Γάλλοι προσπάθησαν να το εξασφαλίσουν και το σύνταγμα εντάχθηκε στις βρετανικές δυνάμεις τον Ιούνιο του 1814, διαλύθηκε στα-

Οι Έλληνες μισθοφόροι στον γαλλικό στρατό κατά τους πολέμους της Επανάστασης και του Ναπολέοντα

διακά για οικονομικούς και πολιτικούς λόγους.

Παρόμοια μεταχείριση είχαν και οι υπόλοιποι στρατιωτικοί σχηματισμοί που είχαν συστήσει οι Γάλλοι στα Ιόνια νησιά, όπως το *Bataillon Septinsulaire* (Επτανησιακό τάγμα), διάδοχος του τακτικού στρατού των Ιονίων νήσων, το *Artillerie Septinsulaire* (Επτανησιακό πυροβολικό), με δύναμη δύο λόχων, που ιδρύθηκε τον Ιανουάριο του 1808 και στελεχώθηκε με Αυστριακούς, Έλληνες και Ιταλούς, η *ίλη των Chasseurs a cheval Ioniennes* (Ιόνιοι Εφιπποί Κυνηγοί), που συστήθηκε τον Νοέμβριο του 1807, ο λόχος των *Sapeurs Ioniens* (Ιόνιοι Σκαπανείς), η *Gendarmerie Septinsulaire* (Επτανησιακή Χωροφυλακή), διάδοχος του σώματος των *Gendarmes Corcyréens* (Κερκυραίοι Χωροφύλακες) της περιόδου 1799-1800. Οσον αφορά τους *Chasseurs d'Orient*, ενώ ο διοικητής τους υπεράσπιζε ανεπιτυχώς την Πάργα τον Μάρτιο του 1814, μεταφέρθηκαν στην Ιταλία, όπου συμμετείχαν στην υπεράσπιση της Ανκόνα, και κατόπιν στη Γαλλία, όπου διαλύθηκαν. Για τους περισσότερους από τους

Έλληνες στρατιώτες και αξιωματικούς, ο γαλλικός στρατός αποτέλεσε (όπως και ο ρωσικός και βρετανικός στρατός), ένα πεδίο όπου κατόρθωσαν να κερδίσουν πολύτιμη στρατιωτική και πολιτική εμπειρία. Εκείνο όμως που τον κατέστησε το καλύτερο επαναστατικό και στρατιωτικό σχολείο, ήταν η επαναστατική ιδεολογία, που τα γαλλικά στρατεύματα –τόσο της Επανάστασης όσο και της Αυτοκρατορίας– μετέφεραν στην Ευρώπη, ιδεολογία που εγκολπώθηκαν πολλοί από τους μελλοντικούς επαναστάτες. 🍁

ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

1. Ο όρος «Αλβανικός» δεν έχει τη μεταγενέστερη εθνική του σημασία, αλλά σχετίζεται με την πολεμική τακτική των βαλκανικών στρατευμάτων και γενικότερα με τον τόπο καταγωγής των περισσότερων, δηλαδή τη δυτική βαλκανική χερσόνησο.

Βιβλιογραφία:

Μανώλης Γιαλουράκης, «Αίγυπτος των Ελλήνων. Συνοπτική Ιστορία του Ελληνισμού της Αιγύπτου», Αθήνα, 1967.

Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη, Διάττων, Αθήνα 1990.

Κ. Ράδος, «Οι Έλληνες του Ναπολέοντος. Νικόλαος Τσεσεμλής ή Παπάζογλους (1758-1819). Εξ ελληνικών, γαλλικών και αραβικών πηγών», Αθήνα 1916.

Στα αγγλοκρατούμενα

▲ *Λιτανεία των Αγίων Σπυρίδωνα στην οδό Βασιλείου, στη Σπιανάδα της Κέρκυρας. Χαλκογραφία του J. Cartwright.*

Τον ΦΟΪΒΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Ιστορικού

Η ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ των Βρετανών να συγκροτήσουν μισθοφορικό σώμα στα Βαλκάνια χρονολογείται το 1799, όταν με βάση την Κέρκυρα προσπάθησαν να στρατολογήσουν Αλβανούς για να υπηρετήσουν υπό το στρατηγό Villetes. Τη δημιουργία όμως αυτού του συντάγματος ματαιώσαν οι ρωσικοί φόβοι για μία ενδεχόμενη βρετανική κατοχή των Ιονίων νήσων, στη χρονική περίοδο έπειτα από την εκστρατεία του Ουσακόφ. Οι Βρετανοί μετέφεραν τη βάση στρατολόγησής τους στο Μπρίντιζι, επαληθεύοντας όμως τις ρωσικές επιφυλάξεις, δεν προχώρησαν στη σύσταση κάποιου βαλκανικού μισθοφορικού σώματος. Θα έπρεπε εδώ να αναφερθεί ότι την ίδια εποχή, κατά τη διάρκεια της βρετανικής κατοχής της Ζακύνθου στα

1801-1802, τα άτακτα στρατιωτικά σώματα, που βρίσκονταν αρχικά στη βενετική και έπειτα στη ρωσική υπηρεσία, εντάχθηκαν ανεπίσημα στη βρετανική.

Η έντονη έλλειψη στρατευμάτων που αντιμετώπιζαν οι Βρετανοί στο μεσογειακό θέατρο των ναπολεόντειων πολέμων, ίσως σε συνδυασμό και με την αντίστοιχη ρωσική επιτυχία στη συγκρότηση βαλκανικών στρατιωτικών σωμάτων, τους οδήγησαν σε μία νέα προσπάθεια στρατολόγησής βαλκάνιων μισθοφόρων το 1807. Είναι πιθανό ότι κάποιο ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση έπαιξε και η πετυχημένη άμυνα που αντέταξαν τα βαλκανικά σώματα του βασιλείου της Νεάπολης στους Γάλλους στα 1799-1802. Υπό τη καθοδήγηση του εμικρέ Γάλλου αξιωματικού Gystave de Montjoie, οι Κροάτες, Έλληνες και Αλβανοί που στρατολογήθηκαν μεταφέρθηκαν στη Μάλτα.

Ο σκληρός βρετανικός στρατιωτικός ποινικός κώδικας, η βάνουση συ-

μπεριφορά των αξιωματικών και η μακροχρόνια δέσμευση οδήγησαν τους στρατολογημένους σε εξέγερση τον Απρίλιο του 1807. Οι πιο μισοί αξιωματικοί εκτελέστηκαν και οι εξεγερμένοι οχυρώθηκαν σε οχυρό του λιμανιού της Μάλτας. Έπειτα από μία άκαρπη βρετανική έφοδο, οι μισθοφόροι ύψωσαν δική τους σημαία και αντιστάθηκαν μέχρι εσχάτων στην πολιορκία που ακολούθησε. Μία δεύτερη βρετανική επίθεση ήταν πιο επιτυχής: μεγάλος αριθμός των εξεγερμένων παραδόθηκε και εκτελέστηκε με συνοπτική διαδικασία, αν και μία μικρή ομάδα κατόρθωσε να ανατινάξει την πυριτιδαποθήκη προκαλώντας μεγάλες απώλειες στους Βρετανούς.

Το καύχημα των κατοίκων...

Η βρετανική επίθεση στα νησιά του Ιονίου το φθινόπωρο του 1809 και η συνακόλουθη κατάληψη της Ζακύνθου, της Κεφαλονιάς, της Ιθάκης και

◀ Ο Κολοκοιρώνης έφιππος με συνοδεία στρατού. Φοράει το κράνος του *Greek Light Infantry Corps* (Ελληνικού Ελαφρού Πεζικού Σώματος), στο οποίο έχει αντικαταστήσει τα βρετανικά εμβλήματα με έναν σταυρό. Έργο του Νικολάου Βαβέρη (Συλλογή Κουιλίδη).

Επιάνησα

των Κυθέρων σηματοδοτεί την αρχή μιας νέας περιόδου στο σύντομο χρονικό των βαλκάνιων μισθοφόρων στη βρετανική υπηρεσία. Οι Γάλλοι είχαν εμπιστευτεί τη φρουρήση των νησιών σε άτακτα αποσπάσματα του *Régiment Albanais* (Αλβανικό Σύνταγμα), καθώς και σε τακτικά στρατεύματα (που μεταφέρθηκαν από τους Βρετανούς στην Ιταλία). Οι Βρετανοί σημείωσαν αξιόλογη επιτυχία στη στρατολόγηση των ατάκτων, καθώς πάνω από το 70% των φρουρών αυτών των νησιών δέχτηκε να ενταχθεί στις δυνάμεις τους. Την άνοιξη του 1810 περίπου πεντακόσιοι πενήντα άνδρες στελέχωσαν το *Greek Light Infantry Corps* (Ελληνικό Ελαφρύ Πεζικό Σώμα), υπό την ηγεσία του Richard Church. Επειτα από τη βρετανική επίθεση στην Αγία Μαύρα και την ξεχωριστή συνθηκολόγηση των αρματολών που βρίσκονταν στη γαλλική υπηρεσία, η δύ-

**Ελληνοαλβανικά
μισθοφορικά
σώματα σε βρε-
τανική υπηρεσία**

▲ Αξιωματικός στο *Greek Light Infantry Corps* (Ελληνικό Ελαφρύ Πεζικό Σώμα). Λιθογραφία από σχέδιο του J. Aclay. Πιθανότατα εικονίζεται ο Κολοκοιρώνης. Η εμπειρία και η νοοτροπία των Ελλήνων που υπηρετησαν στα βρετανικά σώματα αποδείχθηκαν πολύτιμες κατά την επανάσταση του 1821.

▲ Στρατιώτες αλβανικής μισθοφορικής μονάδας. Λιθογραφία εποχής (πηγή: «Ιστορικών Λεύκωμα της Ελληνικής Επανάστασης», εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1970).

ναυμη του σώματος αυξήθηκε σε περίπου χίλιους άνδρες, κυρίως Πελοποννησίους και Ρουμελιώτες.

Οι σχέσεις ανάμεσα στον διοικητή του συντάγματος και τους στρατιώτες του ήταν άριστες και εξηγούν ως ένα βαθμό την επιτυχία του εγχειρήματος. Ο Church –επιστολή της 12ης Νοεμβρίου 1811– έγραφε: «Αυτοί οι άνδρες, που κάποτε δε σέβονταν κανένα νόμο εκτός από το σπαθί τους, είναι τώρα το καύχημα των κατοίκων για τη σωστή, ήσυχη και υπάκουη συμπεριφορά τους». Το Νοέμβριο του 1811 ο Church διορίστηκε και επίσημα ταγματάρχης του *Greek Light Infantry*, το οποίο είχε μετατραπεί πλέον σε σύνταγμα. Τον Ιούλιο του 1812 ο Church επέστρεψε στη Βρετανία, με στόχο την ίδρυση ενός νέου συντάγματος, από τη στιγμή που πολλοί Πελοποννήσιοι οπλαρχηγοί προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στους Βρετανούς. Η άδεια δόθηκε τον Ιούνιο του 1813 και ο Church με την επιστροφή του στα Ιόνια νησιά συγκρότησε το δεύτερο σύνταγμα του Ελληνικού Ελαφρού Πεζικού του δούκα της Υόρκης, με άνδρες από την Πελοπόννησο, τη

Στερέα και τα Ιόνια νησιά. Το πρώτο σύνταγμα τον ίδιο καιρό υπηρετούσε στην Ιταλία, όπου παρέμεινε μέχρι το 1814. Η μόνη επιθετική ενέργεια του δεύτερου συντάγματος ήταν η επίθεση στους Παξούς τον Φεβρουάριο του 1814.

Πολύτιμη εμπειρία

Η συνθηκολόγηση της Κέρκυρας το 1814 σηματοδότησε και το τέλος της βρετανικής υπηρεσίας των Ελλήνων και των Αλβανών μισθοφόρων και τα συντάγματα διαλύθηκαν σταδιακά στα 1815-1816. Από τους άνδρες που τα στελέχωναν άλλοι αναζήτησαν καταφύγιο και εργασία στον Αλή πασά, άλλοι (συμπεριλαμβανομένου και του Church) στο βασιλείο της Νεάπολης, μερικοί έγιναν αρματολοί, ενώ κάποιοι εντάχθηκαν στις φρουρές των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών.

Η εμπειρία και η νοοτροπία των Ελλήνων που υπηρέτησαν στα βρετανικά σώματα, αποδείχθηκαν πολύτιμες κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821. Ο Κολοκοτρώνης, ο Νικηταράς, κ.ά. είχαν αποκτήσει μία

ευρύτερη γεωγραφική, στρατηγική και πολιτική αντίληψη, γνώση πολύτιμη όχι μόνο στο στρατιωτικό αλλά και στο διπλωματικό πεδίο, καθώς μπόρεσαν να αποφύγουν τη σύνδεση της Επανάστασης με τα κοινωνικά κινήματα της εποχής στα μάτια των Ευρωπαίων, εξασφαλίζοντας την υποστήριξή τους. ✎

Βιβλιογραφία:

Γιάννης Βλαχογιάννης, «Μία άγνωστος ελληνική εποποιία εις την Μάλταν», «Απαντα Γιάννη Βλαχογιάννη», Αθήνα, 1965, τ.3, 150-157.

Nicholas Charles Pappas, «Greeks in Russian Military Service in the late Eighteenth and early Nineteenth Centuries», [Institute for Balkan Studies no 219], Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1991, 425.

Γ. Τερτσέτης, «Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836. Υπαγόρευσε Θεόδωρος Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνης», Αθήνησι, τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδέλφειος, 1846.

Στη Ρωσία και στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες

Τον **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ**

Καθηγητή Τμήματος Ιστορίας
και Εθνολογίας Δημοκριτείου
Πανεπιστημίου Θράκης

ΟΙ ΔΥΟ ΝΙΚΗΦΟΡΟΙ πόλεμοι που διεξήγαγε η Ρωσία εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τα έτη 1768-1774 και 1787-1792 είχαν ως αποτέλεσμα η πρώτη να επεκταθεί προς νότο, φτάνοντας ως τα βόρεια παράλια της Μαύρης Θάλασσας, και να προσαρτήσει τις περιοχές της Αζοφικής και της Κριμαίας. Επειδή στις περιοχές αυτές η πλειονότητα του πληθυσμού ήταν Τάταροι μουσουλμάνοι στο θρήσκευμα, η Αικατερίνη Β' φρόντισε ευθύς εξαρχής να τις εποικίσει με χριστιανικούς πληθυσμούς, προκειμένου να αλλάξει σταδιακά τη δημογραφική τους σύσταση. Ανάμεσα στους πρώτους χριστιανούς που με πρωτοβουλία των ρωσικών αρχών εγκαταστάθηκαν στις επαρχίες της «Νέας Ρωσίας» υπήρχαν και αρκετοί Έλληνες, που εγκατέλειψαν τις πατρίδες τους μετά την υπογραφή της συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) και εκείνης του Ιασίου (1792).

Δεδομένου ότι οι περισσότεροι από τους Έλληνες εποίκους είχαν πάρει ενεργό μέρος στις επιχειρήσεις του

ρωσικού στρατού και ναυτικού στην Πελοπόννησο και στο Αιγαίο κατά τη διάρκεια των ρωσοτουρκικών πολέμων, οι ρωσικές αρχές έδωσαν στις αποικίες που οργάνωσαν στην Αζοφική και, αργότερα, στην Κριμαία στρατιωτικό χαρακτήρα. Έτσι, εκτός από την παραχώρηση στους εποίκους καλλιεργήσιμης γης και σημαντικών προνομίων οικονομικής και διοικητικής φύσης, οι Ρώσοι συγκρότησαν ημιτακτικά στρατιωτικά σώματα, στα οποία ενέταξαν τους σκληροτράχηλους εκείνους πολεμιστές, οι οποίοι, έτσι κι αλλιώς, δεν ήταν δυνατόν να μετατραπούν από τη μια μέρα στην άλλη σε φιλήσυχους αγρότες. Τα σώματα αυτά ανέλαβαν το καθήκον να προστατεύουν τις νέες κτήσεις της Ρωσίας από τις επιθέσεις των ντόπιων Τατάρων και του οθωμανικού στόλου και στρατού σε περίπτωση ρωσοτουρκικού πολέμου.

Το πρώτο σώμα Ελλήνων εθελοντών ιδρύθηκε το 1775 στην περιοχή του Κερτς και πήρε την επωνυμία «*Albanskoe voisko*» («Αλβανική στρατιωτική δύναμη»). Στο σώμα αυτό εντάχθηκαν οι χίλιοι και πλέον Έλληνες και άλλοι Βαλκάνιοι που είχαν εγκατασταθεί –πολλοί με τις οικογένειές τους– στην περιοχή, με πρώτο διοικητή τον Στέφανο Μαυρομικάλη από τη Μάνη, ο οποίος είχε πάρει ενεργό μέρος στα Ορλωφικά. Το όνο-

▲ Στρατιώτες του Ελληνικού Τάγματος Πεζικού της Μπαλακλάβας. Το σώμα αυτό είχε λαμπρή και μακρά δράση (1796-1859) στις επιχειρήσεις του ρωσικού στρατού (φωτ.: Κ. Γ. Αυγητίδης, «Εθελοντικά στρατιωτικά τμήματα από Έλληνες της Ρωσίας κατά της Οθωμανικής αυτοκρατορίας πριν και μετά το 1821», Αθήνα 1993).

◀ Η ελληνική εκκλησία της Αγίας Τριάδας στην Οδησό (πηγή: Κ. Γ. Αυγητίδης, «Οι Έλληνες της Οδησού και η επανάσταση του 1821», Αθήνα 1994).

▲ Η τσαρίνα Αικατερίνη Β΄ εννόησε ποικιλότροπα την εγκατάσταση των Ελλήνων αποίκων στην Αζοφική και την Κριμαία.

▲ Ο τσάρος Αλέξανδρος Α΄, συνεχίζοντας την πολιτική της Αικατερίνης Β΄, παραχώρησε πολλά προνόμια στους Έλληνες που είχαν εγκατασταθεί στη «Νέα Ρωσία».

μα του σώματος δεν σήμαινε βέβαια ότι οι άντρες του ήταν αλβανικής καταγωγής, γιατί, όπως θα δούμε και παρακάτω, ο όρος «Αλβανός» ή «Αρναούτς» στην εποχή εκείνη σήμαινε τον χριστιανό οπλοφόρο, ο οποίος ασκούσε νόμιμα το επάγγελμα του «μη τακτικού» στρατιωτικού.

Το 1779 οι ρωσικές αρχές αποφάσισαν να αναδιοργανώσουν την «Αλβανική στρατιωτική δύναμη». Το νέο σώμα που ίδρυσαν ονομάστηκε «*Grecheskii Pekhotnyi Polk*» («Ελληνικό Σύνταγμα Πεζικού»), και σε αυτό εντάχθηκε το σύνολο σχεδόν των αντρών του πρώτου σώματος, οι οποίοι τώρα ανέρχονταν σε 850 αξιωματικούς και οπλίτες, οργανωμένοι σε δώδεκα εκατονταρχίες.

Μπαλακλάβα, Οδησός

Μετά την προσάρτηση της Κριμαίας στη Ρωσία το 1784, οι Ρώσοι έκριναν σκόπιμο να μεταφέρουν το «Ελληνικό Σύνταγμα» στη μικρή πόλη Μπαλακλάβα, η οποία όχι μόνον αποτέλεσε τη βάση του σώματος καθόλη τη διάρκεια της μετέπειτα δράσης του, αλλά έδωσε σε αυτό και τη νέα του ονομασία. Συγκεκριμένα, το 1796 ο διάδοχος της Μ. Αικατερίνης, τσάρος Παύλος ο Α΄ αναδιοργάνωσε εκ νέου το «Ελληνικό Σύνταγμα» και το μετονόμασε σε «*Balaklavskii Grecheskii Pekhotnyi Batalion*» («Ελληνικό Τάγμα Πεζικού της Μπαλακλάβα»). Το νέο αυτό σώμα αριθμούσε μόλις 346 αξιωματικούς και οπλίτες, γεγονός που δείχνει πως, στα είκοσι χρόνια που μεσολάβησαν από την ίδρυση

της «Αλβανικής στρατιωτικής δύναμης» ως τη συγκρότηση του «Ελληνικού Τάγματος της Μπαλακλάβα», ένας σημαντικός αριθμός Ελλήνων αποίκων είχε εγκαταλείψει τις τάξεις του στρατού, είτε λόγω ηλικίας είτε επειδή είχαν στραφεί σε άλλα επαγγέλματα. Παρά ταύτα, το «Ελληνικό Τάγμα», σε αντίθεση με άλλα σώματα εθελοντών, έχει να παρουσιάσει μια λαμπρή και συνεχή δράση εξήντα και πλέον ετών ως την οριστική του διάλυση το 1859. Στα χρόνια αυτά, οι άντρες του πήραν μέρος ως «πεζοναύτες» στις επιχειρήσεις του ρωσικού στρατού και ναυτικού στα βόρεια παράλια της Μαύρης Θάλασσας, κατά τη διάρκεια των ρωσοτουρκικών πολέμων των ετών 1787-1792, 1806-1812 και 1828-1829, καθώς και στον πόλεμο της Κριμαίας (1853-1856).

Το 1795, δηλαδή έναν μόλις χρόνο μετά την ίδρυση της Οδησού, δημιουργήθηκε εκεί ένα δεύτερο σώμα Ελλήνων εθελοντών, το οποίο μάλιστα πήρε τη χαρακτηριστική ονομασία «*Odeskii Grecheskii Divizion*» («Ελληνική Μονάδα της Οδησού»). Στο σώμα αυτό, που ήταν οργανωμένο σε τρεις λόχους με πρώτο διοικητή τον Α. Κεσόγλου –κατ' άλλους τον Κ. Μπιτσιλῆ–, κατατάχθηκαν 337 συνολικά εθελοντές, από τους οποίους,

σύμφωνα με τις πηγές, οι 275 ήταν ελληνικής καταγωγής. Το 1796 οι Ρώσοι ανέθεσαν τη διοίκηση του σώματος στο «μαγκιόρο» Νικόλαο Πάγκαλο από την Κέα, μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα φυσιογνωμία που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ανέπτυξε πλούσια δράση στη Ρωσία, στα Επτάνησα και στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες από το 1790 ως το 1812.

Το 1797 η «Ελληνική Μονάδα της Οδησού» διαλύθηκε προσωρινά με εντολή του τσάρου Παύλου του Α΄, αλλά λίγα χρόνια αργότερα, και πιο συγκεκριμένα το 1803, επανιδρύθηκε με απόφαση του τσάρου Αλεξάνδρου Α΄, ο οποίος την ονόμασε «*Odeskii Grecheskii Pekhotnyi Batalion*» («Ελληνικό Τάγμα Πεζικού της Οδησού»). Το νέο

σώμα αποτελούνταν από τέσσερις λόχους και αριθμούσε συνολικά 484 αξιωματικούς και οπλίτες, στους οποίους παραχωρήθηκαν εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης και σημαντικά προνόμια. Λίγα χρόνια αργότερα κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου των ετών 1806-1812 η δύναμη του σώματος αυξήθηκε σε περισσότερους από 650 αξιωματικούς και οπλίτες, μέρος των οποίων φαίνεται ότι συμμετείχε στις επιχειρήσεις του ρωσικού στρατού στο Δούναβη. Ωστόσο, μετά τη λήξη του πολέμου, οι περισσότεροι άντρες του σώματος

Τα ελληνικά μιθοφορικά σώματα και οι αγωνιστές για την απελευθέρωση της «τεθλιμμένης Γραικίας»

προτίμησαν να εγκαταλείψουν τις τάξεις του, για να ασχοληθούν με το εμπόριο. Ετσι, η δύναμη του «Ελληνικού Τάγματος της Οδησού» άρχισε να μειώνεται αισθητά, με αποτέλεσμα το 1819 το σώμα να αριθμεί μόλις 74 αξιωματικούς και οπλίτες. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, την ίδια χρονιά οι ρωσικές αρχές αποφάσισαν να το διαλύσουν οριστικά.

Κλείνοντας την αναφορά μου στα σώματα των Ελλήνων εθελοντών που συγκροτήθηκαν στη Ρωσία, αξίζει να μνημονεύσω εδώ την ίδρυση από την Αικατερίνη Β΄ το 1775 στην Πετρούπολη του «Σώματος των Ξένων Ομοδόξων Δοκίμων». Πρόκειται στην ουσία για μια ειδική στρατιωτική σχολή, την οποία ίδρυσε η ευφυής τσαρίνα στο πλαίσιο της προσπάθειάς της, αφενός, να στελεχώσει τα εθελοντικά σώματα με κατάλληλα εκπαιδευμένους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς και, αφετέρου, να τα μετατρέψει σταδιακά σε κανονικές μονάδες του ρωσικού τακτικού στρατού. Σύμφωνα με τις πηγές, κατά την εικοσάχρονη λειτουργία της «ακαδημίας» (1775-1796), φοίτησαν σε αυτήν περίπου 200 δόκιμοι ελληνικής στην πλειονότητά τους καταγωγής, οι οποίοι στη συνέχεια υπηρέτησαν στον τσαρικό στρατό και το ναυτικό κυρίως της Μ. Θάλασσας.

Στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες

Σε αντίθεση με τη Ρωσία, στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες ως τον ρωσοτουρκικό πόλεμο των ετών 1806-1812 δεν έχουμε ίδρυση ή δράση σωμάτων Ελλήνων εθελοντών. Το γεγονός αυτό οφειλόταν σε δύο κυρίως λόγους: πρώτον, στο ότι η Βλαχία και η Μολδαβία, παρά το καθεστώς εσωτερικής αυτονομίας του οποίου απήλαυαν, παρέμεναν υπό τον άμεσο έλεγχο της οθωμανικής εξουσίας και, δεύτερον, στο ότι η τήρηση της δημόσιας ασφάλειας εξασφαλιζόταν από σώματα ντόπιων ενόπλων που ονομάζονταν «*randuri*» (πανδούροι ή πανδουρίδες στις ελληνικές πηγές).

Παρά ταύτα, οι Φαναριώτες ηγεμόνες που ανέβηκαν στους θρόνους και των δύο ρουμανικών χωρών μετά το 1812 οργάνωσαν, προφανώς για την προσωπική τους ασφάλεια, φρουρές από «αρναούτες», η δύναμη των οποίων δεν πρέπει να ξεπερνούσε τους διακόσιους άντρες σε κάθε ηγεμονία. Στις «ηγεμονικές» αυτές φρουρές, που είχαν βέβαια καθαρά μισθοφορικό και όχι εθελοντικό χαρακτήρα, γνωρίζουμε ότι στρατολογήθηκαν αρκετοί ένοπλοι ελληνικής καταγωγής, ορισμένοι μάλιστα ως καπετάνιοι ή βαθμοφόροι. Ανάμεσά τους, ξεχωρίζουν οι Γιωργάκης Ολύμπιος, Γιάννης Φαρμάκης, Ιωάννης Κολοκοτρώνης, Γεώργιος Ορφανός και Βασίλειος Θεοδώρου, που πήραν ενεργό μέρος και διακρίθηκαν κατά τη διάρκεια των επαναστατικών γεγονότων του 1821 στη Μολδοβλαχία.

Πέρα απ' αυτό, από τις πηγές προκύπτει ότι κατά τη διάρκεια των ρω-

σοτουρκικών πολέμων των ετών 1768-1774, 1787-1792 και κυρίως στον τελευταίο των ετών 1806-1812 συγκροτήθηκαν και στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες σώματα ντόπιων εθελοντών που έδρασαν στο πλευρό των Ρώσων. Στα σώματα αυτά είναι πολύ πιθανό να συμμετείχαν και ορισμένοι Έλληνες εθελοντές, αλλά η έλλειψη πληροφοριών δεν μας επιτρέπει να καταλήξουμε σε ασφαλή συμπεράσματα. Μοναδική ίσως εξαίρεση αποτελεί ο Γιωργάκης Ολύμπιος, για τον οποίο γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου των ετών 1806-1812 πήρε μέρος και διακρίθηκε ως επικεφαλής «αλβανικού λόχου» στις μάχες που έγιναν στη Μικρή Βλαχία, δηλαδή στην περιοχή που οι ρωσικές δυνάμεις βρίσκονταν σε επαφή με τους επαναστατημένους Σέρβους. Για τη δράση του αυτή μάλιστα ο Ολύμπιος παρασημοφορήθηκε από τους Ρώσους και προήχθη σε «συνταγματάρχη».

Για την «τεθλιμμένη Γραικία»

Κατά τη διάρκεια του ίδιου πολέμου έδρασε στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και ένα από τα σημαντικότερα, κατά τη γνώμη όλων των ιστορικών, σώμα Ελλήνων εθελοντών που ιδρύθηκαν πριν από την επανάσταση του 1821. Πρόκειται για το «Ελληνικόν Σώμα», ο πρώτος πυρήνας του οποίου συγκροτήθηκε στην Οδησό στα τέλη του 1806, με την υποστήριξη των Ρώσων και του ηγεμόνα της Βλαχίας Κωνσταντίνου Υψηλάντη. Την άνοιξη του 1807 οι πρώτες μονάδες του σώματος μεταφέρθηκαν στο Ιάσι της Μολδαβίας, όπου πύκνωσαν τις τάξεις του νέου εθελοντές, προερχόμενοι από τη Ν. Ρωσία και τις Ρουμανικές Ηγεμονίες.

Ωστόσο, η επίσημη πράξη ίδρυσης του σώματος αυτού εκδόθηκε στο Βουκουρέστι στις 3 Μαΐου 1807 (π.μ.). Πρόκειται για μια ιδιαίτερα σημαντική προκήρυξη, που φέρει τον τίτλο «Επιστροφή Γραικίας προς τα τέκνα της», την οποία υπέγραψαν ο διοικητής του σώματος Νικόλαος Πάγκαλος και δύο ταγματάρχες του, οι Κωνσταντίνος Μαύρος και Κάρλος Σέρβιος. Από την προκήρυξη αυτήν προκύπτει ότι το «Ελληνικόν Σώμα» ιδρύθηκε με μοναδικό σκοπό την κατάκτηση «της ποθητής ελευθερίας της σκλάβας πατρίδος». Ο εθνικοαπελευθερωτικός χαρακτήρας της προκήρυξης διαφοροποιεί σαφώς το «Ελληνικόν Σώμα» από όλα τα άλλα εθελοντικά σώματα που είχαν ιδρυθεί κατά τη διάρκεια των ρωσοτουρκικών πολέμων. Κι αυτό γιατί για πρώτη φορά οι Έλληνες εμφανίζονται να παίρνουν την πρωτοβουλία να ιδρύσουν ένα στρατιωτικό σώμα που δεν επρόκειτο να δράσει ως μια ακόμη επικουρική μονάδα του ρωσικού στρατού, αλλά ως πυρήνας του απελευθερωτικού στρατού της «τεθλιμμένης Γραικίας».

Ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση των σκοπών της ίδρυσης του

σώματος είναι και η σφραγίδα του, που φέρει τις παραστάσεις του Ηρακλή με τη λεοντή και το ρόπαλο, καθώς και την Αθηνά με ασπίδα και περικεφαλαία, ενώ στην περιμετρό της υπάρχει η επιγραφή «ΣΦΡΑΓΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ 1807». Επισημαίνω εδώ ότι η παράσταση του Ηρακλή πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τον Ρήγα και έκτοτε αποτελούσε το χαρακτηριστικό σύμβολο των επαναστατικών ελληνικών κύκλων, ενώ η παράσταση της Αθηνάς κοσμεί τις σφραγίδες της προσωρινής ελληνικής διοίκησης που συγκροτήθηκε το 1821.

Η έκκληση «της Γραικίας προς τα τέκνα της» φαίνεται ότι βρήκε ανταπόκριση ανάμεσα στους Έλληνες όχι μόνον των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, αλλά και των τουρκοκρατούμενων περιοχών νότια του Δούναβη. Εκτός όμως από τους Έλληνες, στο σώμα κατατάχτηκαν και αρκετοί Ρουμάνοι, Βούλγαροι, Σέρβοι ακόμη και Ρώσοι. Αξίζει μάλιστα να αναφερθεί εδώ ότι αρκετοί εθελοντές ήταν τεχνίτες, επαγγελματίες και μικρέμποροι, γεγονός που επίσης διαφοροποιεί το «Ελληνικόν Σώμα» από τα άλλα σώματα εθελοντών, στα οποία, όπως γνωρίζουμε, κατατάσσονταν σχεδόν αποκλειστικά επαγγελματίες οπλοφόροι.

Μολονότι οι πηγές που έχουμε στη διάθεσή μας δεν συμφωνούν ως προς τον αριθμό των αντρών που κατατάχτηκαν στο σώμα, φαίνεται πως η δύναμή του τελικά δεν ξεπέρασε τους 1.500 αξιωματικούς και οπλίτες. Ο διοικητής του σώματος Νικόλαος Πάγκαλος, ακολουθώντας τον τρόπο οργάνωσης της «Λεγεώνας των Ελαφρών Τυφεκιοφόρων», που είχε συγκροτήσει το 1805 στα Επτάνησα ο ελληνικής καταγωγής συνταγματάρχης του ρωσικού στρατού Εμ. Παπαδόπουλος, κατένειμε τους εθελοντές σε τέσσερις «λεγεώνες» πεζικού και μία ιππικού, στις οποίες μάλιστα έδωσε τα εξής αρχαιοελληνικά ονόματα: «Ολυμπιακή», «Θεσσαλική», «Σπαρτιατική», «Θρακική» και «Μακεδονική». Κάθε λεγεώνα είχε τη δική της σημαία –δυστυχώς δεν γνωρίζουμε ούτε τα χρώματα ούτε τα σύμβολα που χρησιμοποιήθηκαν– διοικούνταν από έναν ταγματάρχη και ήταν χωρισμένη σε τέσσερις λόχους.

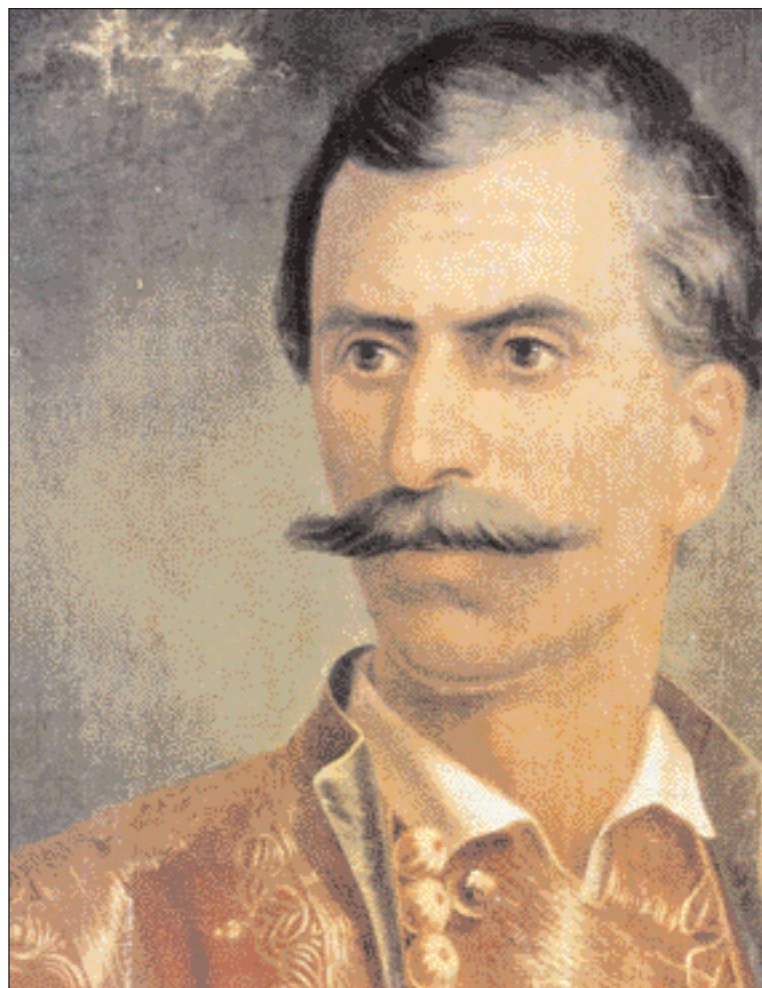
Προτού καν προλάβει να οργανω-

θει, το «Ελληνικόν Σώμα» χρειάστηκε να πάρει μέρος στις μάχες που έδωσαν οι Ρώσοι στη Βλαχία εναντίον των οθωμανικών στρατευμάτων που είχαν εισβάλει την άνοιξη του 1807 στην περιοχή. Παρά τις υποτιμητικές αναφορές ορισμένων Ρουμάνων χρονογράφων, φαίνεται ότι οι εθελοντές έκαναν το καθήκον τους και μάλιστα στη μάχη που έγινε στο Obilesti για την υπεράσπιση του Βουκουρεστίου διακρίθηκαν για την αυτοθυσία τους.

Δυστυχώς όμως το τέλος του «Ελληνικού Σώματος» υπήρξε άδοξο. Οι Ρώσοι, μετά την υπογραφή της

γαλλορωσικής συνθήκης του Τιλσίτ και τη συνακόλουθη υπογραφή τον Αύγουστο του 1807 της ανακωχής μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μετέφεραν το σώμα στη μικρή πόλη της Βλαχίας Rîmnîcu Sărat κοντά στα σύνορα με τη Μολδαβία, με την πρόθεση να το διαλύσουν. Στους επόμενους μήνες, σύμφωνα με τις πηγές, οι εθελοντές περιήλθαν σε τόσο άθλια κατάσταση, ώστε ήταν υποχρεωμένοι να πωλούν τα όπλα και τα προσωπικά τους είδη, για να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Τελικά, στις 30 Ιανουαρίου 1808 οι Ρώσοι διέταξαν τη διάλυση του σώματος και την παράδοση όλου του στρατιωτικού υλικού.

Ύστερα απ' αυτό, οι περισσότεροι εθελοντές έσπευσαν να καταφύγουν στη Ν. Ρωσία, ενώ αρκετοί προτίμησαν να εγκατασταθούν μόνιμα στις Ρουμανικές Ηγεμονίες. Υπήρξαν όμως και ορισμένοι που ζήτησαν και πέτυχαν να μεταφερθούν στα Επτάνησα, όπου κατετάγησαν στις μονάδες που συγκρότησαν εκεί οι Γάλλοι μετά το 1807. Όσο για τον διοικητή του σώματος Νικόλαο Πάγκαλο, οι ρωσικές αρχές, για να απαλλαγούν από τις επίμονες αιτήσεις του για την καταβολή μισθών και αποζημιώσεων, φρόντισαν να τον εκδιώξουν από τη Μολδοβλαχία τον Μάιο του 1808. ❀

▲ Ο Γεωργάκης Ολύμπιος. Διοικητής «αλβανικού λόχου» στον ρωσοτουρκικό πόλεμο των ετών 1806-12 και αργότερα καπειάνιος στην «ηγεμονική φρονιά» της Βλαχίας (πηγή: «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Εκδοτική Αθηνών).

◀ Η σφραγίδα του «Ελληνικού Σώματος» που συγκροτήθηκε στη Βλαχία το 1807 ήταν το μόνο από τα ελληνικά στρατιωτικά σώματα που έδρασαν στη Ρωσία και τη Μολδοβλαχία, το οποίο δεν είχε μισθοφορικό αλλά απελευθερωτικό χαρακτήρα (πηγή: «Περί του σώματος των Ελλήνων εθελοντών που δημιουργήθηκε στο Βουκουρέστι το 1807»).

Το παλληκάρι της φακής

► Σκηνή από τον «Κατσούρμπο» των Χορτάτη, που ανέβασε το Εθνικό Θέατρο σε σκηνοθεσία Μιχάλη Μπούχλη το 1983. Αριστερά ο Τάκης Βουλαλάς, που υποδύεται τον Κοκοιουλιέρη, τον ψεντοπαλικαρά, πλην όμως ομπραθή στρατιωτικό. Δίπλα τον ο Ηλίας Πλακίδης στον ρόλο του Κατσούρμπου, τον υπηρέτη δηλαδή του Κοκοιουλιέρη, ο οποίος δεν χάνει ευκαιρία να εντελίζει τις μεγαλόστομες κουβέντες του αφέντη του (φωτ.: Αρχείο Εθνικού Θεάτρου).

Τον **ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ**

Αναπλ. Καθηγητή Νεοελληνικής
Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΑΠΟ ΤΟΥΣ γραφικούς κωμικούς «τύπους» της κρητικής κωμωδίας είναι και ο στρατιωτικός (μπράβος). Ζωηρός, δραστήριος, μαχητικός, ερωτιάρας, αλλά και γκαφα-

τζής και αξιολύπητος για τα παθήματα και τις υπερβολές του, διεκπεραιώνει ένα σημαντικό μέρος της καθαυτό κωμικής πράξης.

Με απώτερη καταγωγή στη μέση και στη νέα αττική κωμωδία, αλλά με κωδικοποιημένα τα χαρακτηριστικά του στη λατινική κωμωδία του Πλαύτου (ο Πυργοπολυνίκης στο έργο «Miles gloriosus») και του Τερέντιου, ο στρατιωτικός περνά στους νεότε-

ρους χρόνους ως τύπος της λόγιας (commedia erudita), της βενετσιάνικης (commedia veneziana) και της λαϊκής κωμωδίας (commedia dell'arte). Με το όνομα capitano, bravo ή το πλασματικό capitano Spravento, Scaramuccia κ.ά. εξελίσσεται σε έναν από τους πιο συμπαθείς τύπους της αναγεννησιακής κωμωδίας.

Ο στρατιωτικός απαντά και στις τρεις γνωστές σήμερα κωμωδίες του

Κρητικού Θεάτρου: στον «Κατσούρμπο» (1582, 1595/1601) του Χορτάτη ονομάζεται Κουσουλιέρης, στον «Στάθη» (τέλη 16ου αι.) ανωνύμου, Μπράβος και στον «Φορτουνάτο» (1655) του Μαρκαντώνιου Φόσκολου, Τζαβάρλας, και με τα λόγια και τα καμώματά τους ξεδιπλώνουν δύο κύριες πτυχές του χαρακτήρα τους: α) του ατρόμπτου πολεμιστή που απειλεί να κατατροπώσει τους εχθρούς του, αλ-

λά όταν έρχεται αντιμέτωπος τους αποδεικνύεται δειλός, αδέξιος στο σπαθί και ανίκανος να προστατεύσει τη ζωή του, και β) του ερωτύλου, στη γοητεία του οποίου κομπάζει πως μπορεί να υποκύψει και η ομορφότερη γυναίκα (πόρνη), αλλά πράγματι είναι άτυχος στον έρωτα, γιατί τον απορρίπτουν όλες ανεξαιρέτως οι γυναίκες και με τις αυθόρμητες αντιδράσεις τους τον διασύρουν μπροστά στα μάτια της κοινωνίας. Και οι δύο αυτές πλευρές της δράσης του ακολουθούν πιστά τις συμβάσεις του κωμικού είδους, που απαιτούν ο καυχησιάρης χαρακτήρας να εκτεθεί, να εξευτελιστεί, να εξαπατηθεί και να ξυλοκοπηθεί ενώπιον όλων. Όμως, αν και ο δημόσιος διασυρμός του αποτελεί πράξη δικαίωσης και κάθαρσης, στο τέλος ο ήρωας δεν απορρίπτεται από την κοινότητα, αλλά συμμετέχει με τα υπόλοιπα πρόσωπα του έργου στο γλέντι και στη χαρά του ερωτικού ζευγαριού και γεύεται μαζί τους τα εδέσματα του γαμήλιου τραπέζιου.

Η παρουσία του στρατιωτικού στην αναγεννησιακή κωμωδία μπορεί να επιβάλλεται από την παράδοση και τις συμβάσεις του είδους, ανταποκρίνεται όμως και σε μια άλλη αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα: στην εκτεταμένη χρήση μισθοφόρων στρατιωτών στην Ιταλία ήδη από τα τέλη του 13ου αι. Είναι γνωστό πως στη θέση του φεουδαλικού ιππικού που παρήκμασε αναδείχθηκαν σώματα ατάκτων ή οργανωμένων σε ελεύθερες κομπανίες στρατιωτών που περιφέρονταν από τόπο σε τόπο προσφέροντας τις υπηρεσίες τους σε όποιον ηγεμόνα ή κοινότητα πλήρωνε περισσότερο. Ο τακτικός στρατός της Βενετίας ήταν ένα μωσαϊκό τέτοιων μισθοφορικών σωμάτων που προέρχονταν από την Κεντρική Ευρώπη, τη Β. Ιταλία, τη Δαλματία κ.α. και είχαν επικεφαλής γνωστούς condottieri όπως οι Malatesta, Rangone, Savorgnan κ.α.

Η άνθηση της κρητικής κωμωδίας στο τελευταίο τέταρτο του 16ου αι. συμπίπτει με την αθρόα παρουσία Ιταλών μισθοφόρων στρατιωτών στο νησί για τις αυξημένες ανάγκες της άμυνας και της προστασίας των βενετικών συμφερόντων. Η συμμετοχή τους στην καθημερινή ζωή των κατοίκων των πόλεων με τον χρόνο αποδείχθηκε γόνιμη με πολλές και σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις πάνω τους. Αρκετοί αξιωματικοί και στρατιώτες συμβίωσαν με Ελληνίδες, απέκτησαν οικογένεια και στις ώρες της σχολής και της ανάπαυλας εργάζονταν ακόμη και ως οικοδιδάσκαλοι της ιταλικής γλώσσας για να συμπληρώσουν το πενιχρό τους εισόδημα. Ζώντας σε περίοδο ειρήνης έμειναν στρατιωτικά άπρακτοι και έχασαν την πολεμική τους δεξιότητα και ετοιμότητα. Οι Αρχές αναγνώριζαν ως αιτίες της κατάστασης αυτής την αφομοιωτική

δύναμη του τύπου και την πονηριά των γυναικών που έμπλεκαν τους στρατιώτες στα δίκτυα τους και τις παντρεύονταν. Σε ολόφανερη αντίθεση με τους σκληραγωγημένους μισθοφόρους πολεμιστές που η μανία του πολέμου τους έφερνε από τη μία στην άλλη μεριά της Ευρώπης έτοιμους να πολεμήσουν για τους πιο εφήμερους και ιδιοτελείς σκοπούς, οι στρατιωτικοί της κρητικής κωμωδίας αντιπροσωπεύουν ανθρώπους δυσκίνητους, μαλθακούς και επηρμένους, ανίκανους να αναμετρηθούν και με τον πιο αδαή και αδιάφορο δούλο τους.

Τα ονόματά τους συνδέονται άμεσα με το αξίωμα ή την επαγγελματική τους ιδιότητα (Μπράβος), θυμίζουν το στρατιωτικό λεξιλόγιο Κουστουλιέρης [< κουστουλιέρι (= σπάθα)], ή την ένταση της μάχης Τζαβάρλας [< zavarilar = ξετρελαίνω ως δεινός πολεμιστής τους εχθρούς αλλά και ως δεινός εραστής τις γυναίκες], στην πράξη όμως είναι παλληκάρια της φακής.

Ηρωες του... γλυκού νερού

Οι διαλεκτοί μας ήρωες επαιρούνται για την ένδοξη στρατιωτική τους σταδιοδρομία και την συνδέουν με συγκεκριμένα γεγονότα της πρόσφατης ιστορίας που «άφησαν εποχή» στον χριστιανικό κόσμο. Ως γνήσια τέκνα του θεού του πολέμου, παραπονιούνται για την ήσυχη πια ζωή που περνούν στην Κρήτη μακριά από μάχες και συγκρούσεις αντίθετα με την επιθυμία της καρδιάς τους και τον σκοπό για τον οποίον ήταν ταγμένοι, και καμαρώνουν όταν θυμούνται πως η τελική

έκβαση εκείνων των συγκλονιστικών γεγονότων εξαρτήθηκε από τη δική τους αποφασιστική συμμετοχή και τα ηρωικά κατορθώματά τους, τα εφάμιλλα των αρχαίων ηρώων.

Ο Κουστουλιέρης (στον «Κατσούρμπο») είναι διπλά άτυχος: βρίσκεται καθηλωμένος στην Κρήτη, ενώ η Γαλλία πνίγεται στο αίμα από την πολύχρονη εμφύλια σύγκρουση καθολικών - διαμαρτυρομένων, και στη Βαλκανική μαίνεται ο πόλεμος των Βλάχων του Μιχαήλ του Γενναίου με

▲ Σκηνή από την πανελλήνια πρώτη του «Φορτουναίον» το 1962, περισσότερο από τρεις αιώνες μετά το ανέβασμα της κωμωδίας του Μαρκαντιόνιον Φόσκολον στον πολιορκούμενο Χάνδακα, στα μέσα του 17ου αι. Το έργο ανέβασε η Νεοελληνική Σκηνή, σε σκηνοθεσία Σπύρον Εναγγελιάτου (αριστερά), ο οποίος και υποδύθηκε τον Τζαβάρλα, τον καυχιοιάρη στρατιωτικό, που επαίρεται για την ένδοξη σταδιοδρομία του, αλλά δεν μπορεί να προστατεύσει με το σπαθί ούτε τη ζωή του. Δεξιά, ο Χρήστος Γεωργόπουλος.

τους Τούρκους του σουλτάνου Μεχμέτ του Β'. Με μάτια κλιτά και παραπονεμένα ο Μπράβος (στον «Στάθη») βλέπει τα άρματά του να απομένουν κρεμασμένα στον τοίχο αντί να βγάζουν αστροπελέκια εναντίον των εχθρών της πίστης. Ο Τζαβάρλας (στον «Φορτουναίον»), πριν έρθει στην Κρήτη για να πολεμήσει τους Τούρκους επιδρομείς, ήταν προσωπικός φίλος και ευνοούμενος του Ντον Τζουάνε (Don Juan II της Αυστρίας, 1629-1679, νόθου γιου του βασιλιά της Ισπανίας Φιλίππου Δ'), ενός από τους γνωστότερους στρατιωτικούς ηγέτες του 17ου αι., και για να προκαταλάβει τους θεατές, τους πληροφορεί ότι είχε αγωνιστεί στο πλευρό του στις νικηφόρες μάχες που έδωσε στη Νότιο Ιταλία και τη Σικελία (Masaniello, Riombino, Ελβα) και στην πολιορκία του Portolongone (φόρτε των Λογγών, Β48). Με τη στάση τους αυτή τα παλληκάρια μας διεκδικούν να πάρουν μια θέση στη σύγχρονη ιστορία τους. Και οι τρεις παραβάλλουν τον εαυτό τους με τις ηρωικότερες μορφές που μεσουράνησαν στο παρελθόν, στα πρόσωπα του Αχιλλέα, του Εκτορα, του Αινεία, του Νεβρώθ (από τον κόσμο της Βίβλου) και του Ροντομόντε (από τον επικό

κύκλο του Ρολάνδου), αναγνωρίζουν το δικό τους. Έτσι όμως, με το να διεκδικούν ρόλους σαν κι αυτούς, με λόγια γεμάτα καυχησιά και κομπασμό, σκορπούσαν άφθονο το γέλιο στους θεατές.

Τα παθήματά τους δεν έχουν τελειωμό

Επίταση του κωμικού στοιχείου προσφέρουν και οι δούλοι/υπηρέτες που συνοδεύουν τους «ακαταμάχητους» ήρωές μας. Ο Κουστουλιέρης συνοδεύεται πάντα από τον Κατσούρμπο, που έχει βαλθεί να ευτελίξει τις μεγαλόσχημες κουβέντες του αφέντη του και να του παρουσιάζει με τρόπο ωμό τη σκληρή πραγματικότητα. Όταν εκείνος θέλει να του μάθει ξιφασκία, ο Κατσούρμπος με μία κίνηση του σπαθιού του τον χτυπά στο πόδι και τον κάνει να παραδεχτεί πως έχασε. Την ήττα και τη ντροπή γνωρίζει και από τον δάσκαλο, ο οποίος τον χτυπά στο κεφάλι με το βιβλίο που κρατεί στο χέρι του και του παίρνει το σπαθί, ενώ δεν έχει παραλείψει προηγουμένως να του αποδείξει πόσο άξεστος και απαίδευτος είναι. Απορριπτική είναι και η στάση της πόρνης Πουλισέ-

▲ Το εξώφυλλο του προγράμματος του «Στάθη», έργο του Αντώνη Κυριακούλη. Σε πρώτο πλάνο εικονίζεται ο Μπράβος, από τους στρατιωτικούς στις κωμωδίες του Κρητικού Θεάτρου, οι οποίοι τελικά σκορπούσαν άφθονο γέλιο στους θεατές, με τις γκάφες, τις υπερβολές και τα παθήματά τους (φωτ.: Αρχείο ΔΗΠΕΘΕ Κρήτης).

νας· τον κλειάζει ως εραστή και τον καθιστά καταγέλαστο ενώπιον όλων με τα τερτίπια της.

Τα παθήματα του Τζαβάρλα δεν είναι λιγότερα οδυνηρά. Τον ξυλοφορτώνει ο φράρος του θιάσου και γίνεται αντικείμενο ανελέητης ειρωνείας από τον υπρέτη του Μπερναμπούτσο, όπως φαίνεται και από το επόμενο απόσπασμα. Στην ανάγκη του ατρόμητου Τζαβάρλα να αρματωθεί σαν αστακός πριν βγει να πολεμήσει τους Τούρκους, ο Μπερναμπούτσος απαντάει με ανυπόκριτο σκεπτικισμό: «στον άξιο στρατηγό αρκούν ένα σπαθί, ένα μαχαίρι και καρδιά για να τα βάλει με τους εχθρούς του», λόγια που μαρτυρούσαν την περίσκεψη με την οποία αντιμετώπιζαν οι πολιορκημένοι Κρητικοί τις υποσχέσεις και τις διαρκείς αναβολές των μεγάλων Χριστιανικών Δυνάμεων να βοηθήσουν, και, βαθύτερα, τον φόβο για τις δυσοίωνες εξελίξεις του τιτάνειου αγώνα τους. Με άλλα λόγια, καλύτερα να λείπουν τέτοια παλληκάρια, αν πρέπει αυτά να υπερασπίσουν την πατρίδα τους. 🦋

Τζαβάρλας

Ηγραφα, Μπερναμπούτσο μου, άρματα ζηλεμένα να μάσε φέρου απ' τη Φραγκιά για σένα και ογιά μένα. Ηγραφα να μας πέψουσι δυο τζάκους, δυο μουριόνια, δυο ντάργκες, δυο μανόπολες, δυο πέτα, δυο σουφιόνια, δυο ντεντομάνες δυνατές, δυο ντάρντους, δυο κοντάρια, δυο πιστολέζε, δυο σπαθιά, δυο σπούρδες, δυο δοξάρια, δυο μοσκετόνια, δυο ατσαλιά, δυο στόκους, δυο τσελάδες, δυο κορσαλέτα ολόχρουσα, δυο μπίκες, δυο γκαμπάνες, δυο φαλκονέτα ογιά μακρά, δυο σάκρα, δυο κανόνια, δυο κολουμπρίνες δυνατές, δυο τρόμπες, δυο πιστόνια, μπάλες ντουζίνες εκατό, δυο μπουφες, δυο μπρατζάδες, δυο σιμιτέρες δίστομες, δυο φίνες σπελτονάδες, πιστόλες δυο και δυο καλούς μπουνιάλους, δυο στελέτα, δυο κουστουλιέρια, δυο στραβές κουρτέλες, δυο τζακέτα.

Μπερναμπούτσος

Καθώς γρικό, τη σήμερα λογιάζω η αφεντιά σου να θα γενείςπραματευτής εδά στα ύστερά σου. Τόσα άρματα ίντα τα 'θες; Νους παινετού στρατάρχη σπαθί, μπουνιάλο και καρδιά μόνο του πρέπει να 'χει.

Τζαβάρλας

Καλά το λες. Μα εγώ 'βαλα στο λογισμό μου τώρα, ανέν τακάρου οι Τούρκοι πλιο ετούτη μας τη χώρα, σε μπαλουβάρδο ένα ψηλό να πα να κατοικήσω μόνιος μου μετά λόγου σου, τση χώρα να βοηθήσω.

Μπερναμπούτσος

Στέκετε με παρηγοριά, αφέντες φεουντάδοι, γλήγορα σας εβγάνομε και πιάνετε λιβάδι.

Μαρκαντώνιου Φόσκολου, Φορτουνάτος
Πράξη Τρίτη, σκηνή Α', στ. 1-24

▲ Σκηνή από τον «Στάθη», έργο αγνώστου, που ανέβασε το ΔΗΠΕΘΕ Κρήτης, σε σκηνοθεσία Σπύρου Εναγγελιάτου, το 1988 στα Χανιά. Στο κέντρο, ο Λευτέρης Τζουλάκης, ο οποίος υποδύεται τον Μπράβο, έναν ήρωα του «γλυκού νερού», γκαφαιζή και ερωτέλο (φωτ.: Αρχείο ΔΗΠΕΘΕ Κρήτης).